

บทที่ ๒

พระพุทธรูปในบริบทสังคมไทยก่อนสมัยรัตนโกสินทร์

เมื่อพุทธศาสนาจากประเทศอินเดียได้เผยแพร่เข้ามาในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ซึ่งรวมถึงประเทศไทยด้วยนั้น พระพุทธรูปก็คงได้นำเข้ามาตั้งแต่บัดนั้น^๑ และเมื่อระยะเวลาผ่านไปได้ระยะหนึ่ง ความเคารพศรัทธาในพระพุทธรูปได้เป็นแรงบันดาลใจให้ช่างหรือศิลปินในประเทศไทยและประเทศที่พุทธศาสนาได้แผ่ไปถึง สร้างพระพุทธรูปขึ้นเพื่อเป็นเครื่องยึดเหนี่ยวทางจิตใจ โดยอยู่ภายใต้ราชูปถัมภ์ของกษัตริย์หรือผู้ปกครอง ในระยะแรกที่สร้างพระพุทธรูปขึ้น คงมีรูปแบบที่เหมือนกันกับต้นแบบที่มาจากอินเดีย^๒ แต่ในช่วงต่อมาก็จะได้มีการสร้างสรรค์ในแบบเฉพาะที่เป็นของตนเอง และสร้างขึ้นจากวัสดุที่หาได้ในท้องถิ่น เช่น ที่ใดมีสัมฤทธิ์มาก ก็นิยมสร้างพระพุทธรูปด้วยสัมฤทธิ์ ที่ใดมีศิลามาก ก็นิยมสร้างพระพุทธรูปด้วยศิลา เป็นต้น

แม้ว่าพระพุทธรูปในประเทศไทยจะได้สร้างขึ้นตั้งแต่สมัยทวารวดีแล้ว แต่หลักฐานที่เป็นลายลักษณ์อักษรยังมีไม่เพียงพอ ที่จะระบุถึงความสำคัญของพระพุทธรูปในสมัยดังกล่าวได้ โดยเฉพาะความสำคัญที่นอกเหนือจากความสำคัญทางพุทธศาสนา ซึ่งต้องอาศัยหลักฐานลายลักษณ์อักษรเป็นข้อมูลสำคัญในการแปลความและตีความ ดังนั้นวิทยานิพนธ์ฉบับนี้จึงได้เริ่มศึกษาถึงความสำคัญของพระพุทธรูปในสมัยสุโขทัยและอยุธยาเป็นเบื้องต้น ทั้งนี้นอกจากจะทำให้ทราบถึงความสำคัญในยุคสมัยที่สร้างแล้ว พระพุทธรูปสมัยสุโขทัยและอยุธยาจำนวนมากเป็นพระพุทธรูปที่มีความสำคัญในกรุงรัตนโกสินทร์สืบต่อมา

๒.๑ แนวคิดเรื่องพระพุทธรูปในสมัยสุโขทัย

ในสมัยสุโขทัยมีการนับถือพุทธศาสนาอย่างกว้างขวาง โดยเฉพาะอย่างยิ่งนิกายลังกาวงศ์ ซึ่งในขั้นต้นได้เจริญรุ่งเรืองอยู่ที่เมืองนครศรีธรรมราช ต่อมาจึงได้เป็นที่ยอมรับนับถือในเมืองสุโขทัย และได้สืบต่อไปถึงเมืองเชียงใหม่เป็นลำดับ ในส่วนของพระพุทธรูปสมัยสุโขทัย กล่าวได้ว่าเป็นพระพุทธรูปที่สร้างขึ้นด้วยฝีมือของช่างไทย ที่สามารถสร้างพระพุทธรูปให้มีความงดงาม

^๑ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, "ตำนานพระพุทธรูปเจดีย์," ใน ประชุมพระนิพนธ์เกี่ยวกับตำนานทางพระพุทธศาสนา, พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ พระเทพคุณากร (ผล ชินปุตฺโต) ณ ฌาปนสถานวัดพระพิเรนทร์ วันที่ ๒๑ มีนาคม ๒๕๑๔ (พระนคร: โรงพิมพ์รุ่งเรืองธรรม, ๒๕๑๔), หน้า ๖๔.

^๒ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๕๙.

มากที่สุด ซึ่งอยู่ในช่วงพ.ศ. ๑๘๐๐ จนถึง พ.ศ. ๑๙๔๑ อันเป็นที่สมเด็จพระศรีสุริเยศวรมหาราชหรือ สมเด็จพระมหาธรรมราชาที่ ๔ (พ.ศ. ๑๙๖๒ - ๑๙๘๑) กษัตริย์องค์สุดท้ายของสุโขทัยสวรรคต เพราะหลังจากนั้นเป็นต้นมา อาณาจักรสุโขทัยก็ได้ถูกผนวกเข้าเป็นส่วนหนึ่งของกรุงศรีอยุธยา แต่ถึงอย่างไรก็ตาม ศิลปะสุโขทัยยังคงมีเอกลักษณ์เป็นของตนเองสืบต่อลงมาอีกระยะหนึ่ง มิได้ดับสูญลงไปพร้อมกับอำนาจการปกครองของสุโขทัย

๒.๑.๑ พระพุทธรูปสำคัญในสมัยสุโขทัย

แม้ได้ปรากฏว่ามีการสร้างพระพุทธรูปขึ้นในสมัยสุโขทัยอยู่โดยทั่วไป และยังคงตกทอด หลงเหลือให้เห็นเป็นพยานได้ในปัจจุบันนี้ แต่เรื่องราวหรือประวัติศาสตร์ที่จะทำให้ทราบถึงความสำคัญของพระพุทธรูปนั้น สามารถทราบได้จากหลักฐานลายลักษณ์อักษรเป็นส่วนใหญ่ ซึ่งมีอยู่ไม่มากนัก หลักฐานดังกล่าว ได้แก่ ศิลจารึก พงศาวดาร ตำนานต่าง ๆ ดังนั้นจึงปรากฏว่าพระพุทธรูปที่มีความสำคัญในสมัยสุโขทัย ในความรับรู้ของคนสมัยปัจจุบันนี้ มีจำนวนไม่มากนัก เมื่อเทียบกับจำนวนพระพุทธรูปสุโขทัยอื่น ๆ ที่พบเห็นโดยทั่วไป พระพุทธรูปสำคัญในสมัยสุโขทัย ซึ่งเป็นที่รู้จักกันดีของคนในสมัยสุโขทัย อยุธยา และรัตนโกสินทร์ เช่น พระพุทธลีลึงค์ พระพุทธชินราช พระพุทธชินสีห์ พระศรีศาสดา พระศรีศากยมุนี เป็นต้น

อย่างไรก็ตาม มีหลักฐานที่ระบุถึงการสร้างพระพุทธรูปจำนวนหนึ่งในสมัยสุโขทัย โดยเฉพาะอย่างยิ่งศิลจารึก และจารึกต่าง ๆ ซึ่งจารึกเหล่านี้แม้ว่าจะสร้างขึ้นโดยชนชั้นปกครอง และชนชั้นนำทางศาสนาเป็นส่วนใหญ่ แต่ก็สามารถสะท้อนความคิด ความเชื่อที่มีต่อพระพุทธรูปของชาวสุโขทัยได้เป็นอย่างดี

ในลำดับต่อไปจะได้กล่าวถึงพระพุทธรูปสำคัญในสมัยสุโขทัย ซึ่งจะเริ่มจากพระพุทธรูปที่มีหลักฐานปรากฏในศิลจารึกและจารึกต่าง ๆ เป็นอันดับแรกและจะได้กล่าวถึงพระพุทธรูปที่มีประวัติอยู่ในตำนานเป็นลำดับต่อไป

ใน ศิลจารึกหลักที่ ๑ หรือ ศิลจารึกพ่อขุนรามคำแหง พ.ศ. ๑๘๓๕ นอกจากจะกล่าวถึงพระราชประวัติของพ่อขุนรามคำแหง สภาพการเมืองการปกครอง เศรษฐกิจ สังคมแล้วยังกล่าวถึงพระพุทธศาสนาในสุโขทัย โดยมีการกล่าวถึงพระพุทธรูปสำคัญ คือ พระพุทธรูปทอง พระอัฐารศ พระอจนะ และพระพุทธรูปอื่น ๆ ดังนี้

กลางเมืองสุโขทัยนี้ มีพิหาร มีพระพุทธรูปทอง มีพระอัฐารศ มีพระพุทธรูป มีพระ-

พุทธรูปอันใหญ่ มีพระพุทธรูปอันราม^๑

ในกลางอรัญญิก มีพิหารอันหนึ่งมนใหญ่ สูงงามแก่กม มีพระอัฐรารศอันหนึ่ง ลูกยืน^๒
เบื้องต้นนอนเมืองสุโขทัยนี้ มีตลาดปสาน มีพระอนนะ^๓

พระพุทธรูปทอง

ตามข้อความที่ปรากฏในศิลาจารึกหลักดังกล่าว พระพุทธรูปที่สำคัญที่สุดเข้าใจว่าเป็นพระพุทธรูปทอง เนื่องจากกล่าวไว้ว่าประดิษฐานอยู่กลางเมืองสุโขทัย และกล่าวถึงเป็นอันดับแรก อันแสดงให้เห็นถึงความสำคัญของพระพุทธรูปทองดังกล่าว แต่ไม่ปรากฏหลักฐานว่าได้สร้างพระพุทธรูปองค์นี้มาแต่ครั้งใด แต่สันนิษฐานว่าน่าจะสร้างมาตั้งแต่ครั้งกรุงสุโขทัยเริ่มเป็นราชธานีหรือในระยะแรก ๆ ของการสถาปนาอาณาจักร คืออยู่ในช่วง พ.ศ. ๑๘๐๐-๑๘๓๕ ดังที่ปรากฏในศิลาจารึก โดยสร้างขึ้นเพื่อเป็นประธานหรือศูนย์กลางอาณาจักร เป็นที่รวมจิตใจของคนในชาติ อย่างพระศรีสรรเพชญ์ที่สร้างขึ้นในระยะต้นของกรุงศรีอยุธยา คือ พ.ศ. ๒๐๔๓ (สร้างเสร็จในปี พ.ศ. ๒๐๔๖) ภายหลังจากสร้างกรุงศรีอยุธยาแล้ว ๑๕๐ ปี หรือ พระพุทธมหามณีรัตนปฏิมากร (พระแก้วมรกต) ที่ได้ัญเชิญเป็นหลักของบ้านเมืองตั้งแต่สมัยเริ่มตั้งกรุงรัตนโกสินทร์เป็นราชธานี

พระพุทธรูปทององค์นี้น่าจะหล่อด้วยทองคำ หรือมีส่วนผสมของทองคำเป็นจำนวนมาก จึงได้ชื่อว่า "พระพุทธรูปทอง" สถานที่ที่ประดิษฐานนั้น อยู่ในพระอารามซึ่งอยู่ในบริเวณพระราชมนเทียร อันเป็นที่ประทับของพระมหากษัตริย์ อย่างวัดพระศรีสรรเพชญ์ หรือวัดพระศรีรัตนศาสดาราม วัดดังกล่าวคือวัดมหาธาตุที่ตั้งอยู่กลางเมืองสุโขทัย ดังปรากฏข้อความในศิลาจารึกวัดป่ามะม่วง ภาษาเขมร พ.ศ. ๑๙๐๔ ว่า "เมื่อออกพระพรรษา ถึงแรม ๘ ค่ำ วันพุธ ปุณฺพสุฤกษ์ ในค้ำวันนั้น พระบาทกัมรแดงอัญ ศรีสุริยพงส์รามมหารมรราชอิรราช ก็สมาทานศีลเป็นตาบสเทศ เจพาพระเนตรพระพุทธรูปทอง ที่ประดิษฐานอยู่บนพระราชมนเทียร และเสด็จไปนมัสการบูชาทุกวัน"^๔ ซึ่งแสดงให้เห็นว่าพระพุทธรูปทองเป็นพระประธานอยู่ภายในบริเวณพระราชวัง เมื่อมีพระราชพิธีสำคัญก็จะประกอบพระราชพิธีต่อเบื้องพระพักตร์พระพุทธรูปทองนี้ เช่น พระ-

^๑ กรมศิลปากร, จารึกสมัยสุโขทัย จัดพิมพ์เนื่องในโอกาสฉลอง ๗๐๐ ปี ลายสือไทย พุทธศักราช ๒๕๒๖ (กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, ๒๕๒๗), หน้า ๑๓.

^๒ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๔.

^๓ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๖.

^๔ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๓๖; ในศิลาจารึกวัดป่ามะม่วง ภาษาไทย หลักที่ ๑ พ.ศ. ๑๙๐๔ กล่าวไว้ว่า "พระยาศรีสุริยพงส์รามมหารมรราชอิรราช.. หากสมาทานทศศีลเป็นตาบส... หน้าพระพุทธรูปทองอันประดิษฐานไว้เหนือราชมนเทียรอันตนแดง..." ดู เรื่องเดียวกัน, หน้า ๕๐.

ราชพิธีสัมพัจฉรฉินท์ (พิธีตรุษ) พระราชพิธีวิสาขบูชา พระราชพิธีเข้าพรรษา เป็นต้น^๕

หากจะสันนิษฐานเรื่องพระพุทธรูปทอง ซึ่งเป็นพระพุทธรูปที่อาจกล่าวได้ว่าสำคัญที่สุดในสมัยสุโขทัยและเป็นพระพุทธรูปประจำราชธานี ว่าต่อมาประดิษฐานอยู่ที่ไหน หรือมีเรื่องราวเป็นอย่างไรต่อไปนั้น หลักฐานหรือร่องรอยต่าง ๆ ได้หายไปอย่างน่าพิศวงจากประวัติศาสตร์ตั้งแต่ครั้งสุโขทัยยังเป็นราชธานีเลยทีเดียว เพราะปรากฏหลักฐานของพระพุทธรูปทองคำครั้งสุดท้ายในศิลาจารึกวัดป่ามะม่วง ซึ่งจารึกเมื่อ พ.ศ. ๑๙๐๔ ดังกล่าวข้างต้นแล้ว และหลังจากนี้ก็ไม่ปรากฏเรื่องราวของพระพุทธรูปทองอีกเลย ตริ อมาตยกุล ได้กล่าวไว้ว่าเมื่อกรมศิลปากรได้ขุดแต่งวัดมหาธาตุ ก็ได้ทราบแผนผังของวัดจนหมด สิ่งก่อสร้างที่ระบุในศิลาจารึกก็ได้พบทุกสิ่งทุกอย่างแล้ว ยกเว้นเพียงพระพุทธรูปทององค์เดียวเท่านั้นที่ไม่ทราบว่าจะสูญหายไปตั้งแต่ครั้งใด^๖

ในปัจจุบันนี้ได้พบพระพุทธรูปทองในสมัยสุโขทัยไม่มากนัก เช่น พระพุทธรูปทอง วัดหงส์รัตนาราม และพระพุทธรูปทองคำ วัดไตรมิตรวิทยาราม เป็นต้น โดยพระพุทธรูปทอง(หลวงพ่อสุข) วัดหงส์รัตนาราม มีขนาดย่อมกว่า และมีส่วนผสมของทองคำไม่มากเท่ากับพระพุทธรูปทองวัดไตรมิตร ที่ฐานมีจารึกว่าสร้างขึ้นเมื่อ พ.ศ. ๑๙๖๙^๗ ดังนั้นพระพุทธรูปที่มีความเป็นไปได้มากที่สุดที่จะเป็นพระพุทธรูปทองตามที่ปรากฏหลักฐานในศิลาจารึกหลักที่ ๑ คือพระพุทธรูปทองคำ วัดไตรมิตร

จากการศึกษาค้นคว้าของนักวิชาการเชื่อว่าพระพุทธรูปทองคำ วัดไตรมิตร คือ พระพุทธรูปทองที่ปรากฏอยู่ในจารึกพ่อขุนรามคำแหงนั่นเอง พระพุทธรูปองค์นี้เดิมถูกพอกปูนไว้อย่างแน่นหนา และถูกพบโดยบังเอิญว่าเป็นพระพุทธรูปทองคำ เมื่อวันที่ ๒๕ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๙๔ ปัจจุบันมีพระนามว่า“พระพุทธรูปทองคำสุวรรณปฏิมากร”(พระพุทธรูปทองคำสุโขทัยไตรมิตร) ประดิษ-

^๕ นางนพมาศ หรือตำรับท้าวศรีจุฬาลักษณ์ พิมพ์ครั้งที่ ๑๓ พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ นางสละโร ตูลยา ณ เมรุวัดมกุฏกษัตริยาราม วันที่ ๒๙ มีนาคม ๒๕๐๔ (พระนคร: โรงพิมพ์ภาคีประติษฐ์, ๒๕๐๔), หน้า ๖๗-๖๘, ๗๖, ๗๘.

^๖ ตริ อมาตยกุล, ทัศนศาสตร์ พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ ขุนสมบุญนวรรชิต (พยางค์ อินทรครรชิต) ณ เมรุวัดมกุฏกษัตริยาราม วันที่ ๘ ตุลาคม พุทธศักราช ๒๕๐๖ (พระนคร: โรงพิมพ์กรมสรรพสามิต, ๒๕๐๖), หน้า ๙๐.

^๗ ศักดิ์ชัย สายสิงห์, ศิลปะสุโขทัย : บทวิเคราะห์หลักฐานโบราณคดี จารึกและศิลปกรรม (กรุงเทพฯ: สถาบันวิจัยและพัฒนา มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๔๗), หน้า ๑๒๘.

ฐานอยู่ที่วัดไตรมิตรวิทยารามวรวิหาร เป็นพระพุทธรูปปางมารวิชัย หน้าตักกว้าง ๖ ศอก ๕ นิ้ว สูง จากทับเกษตรถึงพระรัศมี ๗ ศอก ๑ คืบ ๙ นิ้ว หล่อด้วยทองคำทั้งองค์ ทองที่ใช้หล่อเป็นทองเนื้อ เจ็ดน้ำสองขา^{๑๐} หนักประมาณ ๕ ตัน (๕,๐๐๐ กิโลกรัม) มีความพิถีพิถันในการสร้างและการออกแบบ เพราะสามารถถอดองค์พระด้วยกุญแจกลซึ่งถอดออกเป็นส่วนได้ถึง ๙ ส่วน คือ พระรัศมี, พระศอก, พระอังสา ๒ ส่วน, พระกโพระ(ข้อศอก) ๒ ส่วน, พระหัตถ์ทั้ง ๒ ข้าง และพระนาภี^{๑๑}

เมื่อพิจารณาจากพุทธลักษณะ พบว่าเป็นศิลปะที่สร้างขึ้นในสมัยสุโขทัยยุคกลางหรือ หมดใหญ่^{๑๒} ซึ่งอาจกล่าวอย่างเฉพาะเจาะจงว่าสร้างในสมัยพ่อขุนรามคำแหง^{๑๓} ที่ครองราชย์ราว พ.ศ. ๑๘๒๒-๑๘๔๑^{๑๔} และพ่อขุนรามคำแหงเองจะต้องเป็นผู้ที่โปรดฯ ให้สร้างพระพุทธรูปองค์นี้ขึ้น เพราะการสร้างพระพุทธรูปด้วยทองคำขนาดใหญ่เช่นนี้ได้ มีแต่พระมหากษัตริย์เท่านั้นที่สามารถ จะกระทำได้ นอกจากนี้แล้วยังแสดงให้เห็นถึงความเจริญรุ่งเรืองมั่งคั่งทางด้านเศรษฐกิจและ อำนาจในการปกครอง ที่มีขีดความสามารถในการแสวงหาทองคำมากจนถึงขนาดที่สร้างเป็นพระ-

^{๑๐} ทองเนื้อเจ็ดน้ำสองขา คือ ทองค้ำน้ำหนัก ๑ บาท มีราคาซื้อขาย ๗ บาท ๒ สลึง ตามมาตรา โบราณ.

^{๑๑} จันทิพย์ กระแสสินธุ์, ประวัติวัดไตรมิตรวิทยาราม และพระพุทธรูปทองคำสุโขทัยไตร- มิตร พิมพ์เป็นมูทิตาลัทธิการแต่ พระพรหมเวที ศรีสังฆโสภณ วิมลศีลาจาร สุวีธานปริยัติกิจ ตรีปิฎกบัณฑิต มหาคณิสสร บวรสังฆาราม คามวาสี (กรุงเทพฯ: คณะสงฆ์วัดไตรมิตรวิทยาราม, ๒๕๔๕), หน้า ๒๙; ส. เซาวนันท์, ประวัติพระพุทธรูปทองคำสุโขทัยไตรมิตร (กรุงเทพฯ: บริษัท นวัตกรรมฟิเคอาร์ท ๒๔ จำกัด, ๒๕๓๔), หน้า ๕๖-๕๗.

^{๑๒} ดู สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, ตำนานพระพุทธรูปเจดีย์ (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มติชน, ๒๕๔๕), หน้า ๒๓๒-๒๓๓. และเชิงอรุณที่ ๔๕ หน้า ๒๗๒-๒๗๓; ลักษณะเด่นของ พระพุทธรูปหมดใหญ่ คือพระรัศมีเป็นเปลวไฟ ขมวดพระเกศาเล็ก พระพักตร์รูปไข่ พระขนงโค้ง พระนาสิกงุ้ม พระโอษฐ์อมยิ้มเล็กน้อย พระอังสาใหญ่ บั้นพระองค์เล็ก ทรงจีวรเฉียง ชายจีวรยาวจรดพระนาภี ปลายแยก ออกเป็นเขี้ยวตะขาบ นิยมสร้างปางมารวิชัย ขัดสมาธิราบ ฐานเป็นหน้ากระดานเรียบ. ดูใน สันติ เล็กสุขุม, ประวัติศาสตร์ศิลปะไทย (ฉบับย่อ) : การเริ่มต้นและการสืบเนื่องงานช่างในศาสนา (กรุงเทพฯ: สำนัก- พิมพ์เมืองโบราณ, ๒๕๔๔), หน้า ๙๖, ๑๐๕.

^{๑๓} จันทิพย์ กระแสสินธุ์, ประวัติวัดไตรมิตรวิทยาราม และพระพุทธรูปทองคำสุโขทัยไตร- มิตร, หน้า ๒๓-๒๔; ส. เซาวนันท์, ประวัติพระพุทธรูปทองคำสุโขทัยไตรมิตร, หน้า ๖, ๒๙, ๓๑-๓๒, ๓๔- ๔๒; ผจก. กิตติประวัติ, "พระพุทธรูปทองคำ วัดไตรมิตรวิทยาราม ทางโบราณคดี," ใน บรมราชชนนนิยานุ- สรรณีย์, จัดพิมพ์โดยเสด็จพระราชกุศล ในการพระราชพิธีถวายพระเพลิงพระบรมศพ สมเด็จพระศรีนครินทราบ- รรมราชชนนี ณ พระเมรุมาศท้องสนามหลวง ๙-๑๑ มีนาคม ๒๕๓๙ (กรุงเทพฯ: วัดไตรมิตรวิทยารามวรวิหาร, ๒๕๓๙), หน้า ๔๓-๔๖.

^{๑๔} ประเสริฐ ณ นคร, สารนิพนธ์ ประเสริฐ ณ นคร (กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์, ๒๕๔๑), หน้า ๒๔๔, ๒๙๔.

พุทธรูปขนาดใหญ่เช่นนี้ได้ เพราะแม้แต่พระศรีสรรเพชญ์แห่งกรุงศรีอยุธยา* แม้จะเป็นพระพุทธรูปขนาดใหญ่ที่หุ้มด้วยทองคำ แต่ก็เทียบกับพระพุทธรูปทองคำ วัดไตรมิตรไม่ได้เลย ดังนั้นสมัยพ่อขุนรามคำแหงจึงมีความเป็นไปได้มากที่สุด เพราะเป็นช่วงที่บ้านเมืองมีความอุดมสมบูรณ์ มีความสงบสุข ปราศจากการสู้รบและศึกสงคราม การค้าซึ่งเป็นรากฐานของเศรษฐกิจก็เจริญเฟื่องฟู อาณาเขตและดินแดนซึ่งอยู่ภายใต้อำนาจสุโขทัยก็มีเป็นจำนวนมาก อันเป็นช่องทางที่สามารถนำรายได้เข้าสู่รัฐได้เป็นจำนวนมากพอ โดยผ่านทางเครื่องราชบรรณาการและการค้า เป็นต้น และที่สำคัญที่สุดก็คือความเจริญรุ่งเรืองของพระพุทธศาสนาที่เป็นแรงบันดาลใจอันสำคัญ ที่ทำให้ชาวสุโขทัยร่วมแรงร่วมใจกันสร้างพระพุทธรูปทองคำนี้ไว้เพื่อเป็นสมบัติของชาติ

ดังนั้นถ้าเชื่อว่าพระพุทธรูปทองคำ วัดไตรมิตร คือพระพุทธรูปทองซึ่งปรากฏหลักฐานอยู่ในศิลาจารึกหลักที่ ๑ แล้ว ก็อาจจะประมาณระยะเวลาการสร้างพระพุทธรูปองค์นี้ได้ว่า อยู่ในเวลาที่พ่อขุนรามคำแหงครองราชย์ คือ ตั้งแต่ พ.ศ. ๑๘๒๒ จนถึง ก่อน พ.ศ. ๑๘๓๕ อันเป็นช่วงที่ศิลาจารึกได้ถูกสร้างขึ้นนั่นเอง

การอำพรางพระพุทธรูปสำคัญขององค์นี้ไว้ ด้วยการพอกปูนปิดทับไว้ ดังที่ทราบกันแล้ว น่าจะได้กระทำตั้งแต่กรุงสุโขทัยยังเป็นราชธานี เพราะประวัติศาสตร์ที่ขาดช่วงไป บ่งชี้ว่าพระพุทธรูปทองได้สูญหายไปก่อนที่สุโขทัยจะถูกผนวกเป็นส่วนหนึ่งของอยุธยา เพราะไม่เช่นนั้นแล้วคงจะได้ถูกอัญเชิญไปเป็นพระพุทธรูปสำคัญของกรุงศรีอยุธยาเป็นแน่ หรือน่าจะปรากฏมีเรื่องราวในประวัติศาสตร์กรุงศรีอยุธยาบ้างไม่มากก็น้อย แต่เรื่องราวในประวัติศาสตร์อยุธยากลับไม่ได้กล่าวถึงพระพุทธรูปทองเลย ทั้งนี้อาจแสดงให้เห็นได้ว่ากรุงศรีอยุธยาไม่ทราบว่ามีพระพุทธรูปทองอยู่ในสุโขทัย ดังนั้นการพอกปูนจะต้องไม่อยู่ในช่วงก่อนที่กรุงศรีอยุธยาเสียแก่พม่าใน พ.ศ. ๒๓๑๐ ดังที่บางท่านได้สันนิษฐานไว้^{๖๖} เพราะถ้าชาวกรุงศรีอยุธยาได้ครอบครองพระพุทธรูปทองจริง ก็คงจะมีเรื่องราวในประวัติศาสตร์บ้างดังที่ได้กล่าวไว้แล้ว และถ้าอยุธยาจะพอกปูนเพื่อรักษาพระพุทธรูปสำคัญไว้ ก็คงจะได้ทำเช่นนี้กับพระพุทธรูปสำคัญหลาย ๆ องค์ รวมทั้งพระศรีสรรเพชญ์ซึ่งเป็นพระพุทธรูปสำคัญที่สุดในกรุงศรีอยุธยา ก็น่าจะได้ถูกพอกปูนอำพรางไว้เป็นอันดับแรก ซึ่งแม้จะไม่ทำให้สามารถป้องกันได้อย่างเต็มที่ แต่ก็อาจป้องกันความเสียหายที่จะเกิดขึ้นได้ในระดับหนึ่ง และคงไม่ถูกทำลายเสียหายย่อยยับ ดังที่ได้บันทึกในพงศาวดาร การกล่าวว่าพระพุทธรูปทองได้ถูกพอก

* พระศรีสรรเพชญ์หล่อด้วยทองสัมฤทธิ์ ๕๓,๐๐๐ ชั่ง หุ้มด้วยทองคำ ๒๘๖ ชั่ง (คิดเป็นทองคำน้ำหนักประมาณ ๒๒,๘๔๐ บาท). ดู "พระราชพงศาวดารกรุงเก่า ฉบับหลวงประเสริฐอักษรนิติ์." ใน คำให้การชาวกรุงเก่า คำให้การขุนหลวงหาวัด และพระราชพงศาวดารกรุงเก่า ฉบับหลวงประเสริฐอักษรนิติ์. พิมพ์ครั้งที่ ๒ (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์คลังวิทยา, ๒๕๑๕), หน้า ๔๕๓.

^{๖๖} ฉันทิชย์ กระแสสินธุ์, ประวัติวัดไตรมิตรวิทยาราม และพระพุทธรูปทองคำสุโขทัยไตรมิตร, หน้า ๓๔; ส. เขาวนันทน์, ประวัติพระพุทธรูปทองคำสุโขทัยไตรมิตร, หน้า ๗๙.

ปูนในปลายสมัยอยุธยา จึงไม่น่าจะเป็นไปได้ เพราะองค์พระได้สูญหายไปก่อนหน้านั้นแล้ว ดังนั้น เหตุผลที่เป็นไปได้มากที่สุดก็คือ ชาวสุโขทัยได้นำไปซ่อนไว้ เพราะไม่ต้องการให้พระสำคัญของตนนี้ ตกไปอยู่กับกรุงศรีอยุธยานั่นเอง

ระยะเวลาที่คาดว่าพระพุทธรูปทองได้ถูกพอกปูนทับไว้ อยู่ในช่วงเวลาหลังจาก พ.ศ. ๑๙๐๔ ดังที่ปรากฏในศิลาจารึกวัดป่ามะม่วง จนถึง ก่อนที่พระราเมศวรจะเสด็จขึ้นไปครองเมืองพิษณุโลกในพ.ศ. ๑๙๔๑ สาเหตุสำคัญน่าจะอยู่ที่การแผ่ขยายอำนาจของอยุธยาไปยังสุโขทัย โดยพงศาวดารได้กล่าวถึงการรุกรานของอยุธยาไว้หลายครั้ง และที่สำคัญคือทุกครั้งสุโขทัยจะเป็นฝ่ายพ่ายแพ้ โดยใน พ.ศ. ๑๙๑๔ สมเด็จพระบรมราชาธิราชเจ้า(ขุนหลวงพะงั่ว) เสด็จไปเอาเมืองเหนือ และได้เมืองเหนือทั้งปวง^{๙๓} เรื่อยมาจน พ.ศ. ๑๙๒๑ กองทัพสุโขทัยไม่สามารถเอาชนะกองทัพของอยุธยาได้ จนถึงกับทำให้ “มหาธรรมราชาออกถวายบังคม”^{๙๔} ต่อขุนหลวงพะงั่ว ดังนั้นตั้งแต่ก่อน พ.ศ. ๑๙๑๔ - ๑๙๒๑ อาจเป็นเวลาที่สุดสุโขทัยรู้สึกไม่ปลอดภัยจากการคุกคามของอยุธยามากที่สุดช่วงหนึ่ง เพราะเกิดสงครามขึ้นติดต่อกันหลายครั้ง ฉะนั้นการอำพรางพระพุทธรูปทองอาจกระทำในระยษนี้ก็เป็นได้ ซึ่งจะสอดคล้องกับเรื่องราวของพระพุทธรูปทองที่ไม่ปรากฏหลักฐานอีกตั้งแต่ พ.ศ. ๑๙๐๔ อันเป็นช่วงที่ใกล้เคียงกับการเริ่มแผ่อำนาจของอยุธยามายังสุโขทัย และด้วยเหตุที่เหตุการณ์เกิดขึ้นก่อนที่พระมารดาของพระราเมศวร ซึ่งเป็นเชื้อพระวงศ์สุโขทัยจะประสูติเป็นเวลาหลายสิบปี ดังนั้นแม้ปรากฏว่าเมื่อพระราเมศวรได้เสด็จขึ้นไปครองพิษณุโลก และถือได้ว่าเป็นเจ้านายสุโขทัยพระองค์หนึ่ง เรื่องราวของพระพุทธรูปทองก็คงได้สูญหายไปก่อนช่วงรอยต่อที่สำคัญนี้แล้ว มิฉะนั้นพระพุทธรูปทองคงได้เป็นศรีแห่งอยุธยาในสมัยสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถดังที่ควรจะเป็น^{๙๕}

การพิจารณาจากศิลปะปูนปั้นที่พอกพระพุทธรูปทองนี้ไว้ อาจทำให้ทราบถึงยุคสมัยที่พอกพระพุทธรูปองค์นี้ได้ แต่น่าเสียดายที่ไม่ได้มีการถ่ายภาพไว้ เพราะเมื่อพบโดยบังเอิญว่าเป็นพระพุทธรูปทอง ท่านเจ้าอาวาสได้รับให้ช่วยกันกะเทาะปูนออกจนเกือบหมดองค์ มีภาพถ่ายหลงเหลือในส่วนพระพักตร์เท่านั้น^{๙๖} จึงเป็นการยากที่จะวินิจฉัย ในประเด็นนี้ ผนญ กิตติประวัติ กล่าวไว้ว่า “แต่เท่าที่สังเกต พระพักตร์ตอนที่ยังไม่ได้กะเทาะปูนออก (จากรูปถ่าย) เข้าใจว่าปูนที่พอกมี

^{๙๓} “พระราชพงศาวดารกรุงเก่า ฉบับหลวงประเสริฐอักษรนิติ์,” ใน คำให้การชาวกรุงเก่า คำให้การขุนหลวงหาวัด และพระราชพงศาวดารกรุงเก่า ฉบับหลวงประเสริฐอักษรนิติ์, หน้า ๔๔๔.

^{๙๔} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๔๔๕.

^{๙๕} ใน พ.ศ. ๑๙๙๑ พระราเมศวรได้เสด็จขึ้นครองราชย์เป็นพระมหากษัตริย์แห่งกรุงศรีอยุธยา มีพระนามว่า “สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ”.

^{๙๖} ฉันทิชย์ กระแสสินธุ์, ประวัติวัดไตรมิตรวิทยาราม และพระพุทธรูปทองคำสุโขทัยไตรมิตร, หน้า ๒๙.

อายุไม่เกินต้นรัตนโกสินทร์หรือปลายอยุธยา เพราะลักษณะฝีมือช่างแสดงให้ทราบเช่นนั้น แต่ในประการนี้ เราต้องคิดว่าปูนที่พอกนั้นอาจจะกระทำกันหลายครั้งหลายครา เมื่อปูนเก่ากะเทาะออก ก็ต้องมีผู้รู้เห็น พอกเสริมเข้าไปอีกได้เสมอ"^{๑๑} แต่อย่างไรก็ตาม ณ ที่นี้ จะขอสันนิษฐานว่าการพอกปูนได้กระทำขึ้นตั้งแต่สุโขทัยยังเป็นราชธานีอยู่ ดังที่ได้กล่าวแล้ว แม้ปรากฏว่าปูนที่พอกไว้จะเป็นศิลปะแบบอยุธยา(หรือแบบผสมระหว่างสุโขทัยและอยุธยา) ซึ่งอาจเกิดจากการผสมผสานกันของศิลปะในขณะที่อยุธยามีอำนาจเหนือสุโขทัย หรืออาจเป็นความจงใจของราชวงศ์สุโขทัยที่สร้างให้เป็นศิลปะแบบอยุธยาเพื่อเบี่ยงเบนความสนใจก็เป็นได้ นอกจากนี้อาจเป็นไปได้ว่าพระพุทธรูป อาจได้รับการบูรณปฏิสังขรณ์ จนเปลี่ยนแปลงรูปแบบไปจากเดิม โดยที่ไม่มีผู้ใดทราบว่าย่างในเป็นพระพุทธรูปทองคำก็เป็นได้ อีกทั้งการตรวจสอบจากปูนปั้นอาจไม่ได้ความจริงเสมอไป เพราะการพอกปูนเป็นการทำเพื่ออำพรางศัตรู ดังนั้นช่างอาจมีความจงใจที่จะไม่ปั้นให้มีพุทธลักษณะงดงามก็ได้ เพราะปรากฏว่าด้วยพุทธลักษณะไม่งดงาม ขนาดขององค์พระที่ใหญ่โต พระพักตร์หนาเทอะทะ ทำให้พระองค์นี้ไม่เป็นที่สนใจของคนทั่วไป จึงเป็นสาเหตุหนึ่งที่ทำให้ยังคงอยู่ที่วัดไตรมิตร ไม่ถูกอุทธรณ์ไปทีอื่น"^{๑๒} จนกระทั่งได้พบว่าช่างในเป็นพระพุทธรูปทองคำอันล้ำค่า ปูนปั้นที่พอกจึงอาจเป็นศิลปะแบบพิเศษที่ไม่สามารถตรวจเทียบได้กับพระพุทธรูปทั่วไป ซึ่งเป็นพระพุทธรูปแบบฉบับได้

และถ้าต่อไปได้มีการศึกษาเป็นที่แน่ชัดว่าปูนที่พอกเป็นศิลปะอยุธยายุคปลายหรือต้นรัตนโกสินทร์ ก็จำเป็นต้องหาคำอธิบายว่า เพราะเหตุใดพระพุทธรูปทอง ซึ่งมีความสำคัญมาก ทั้งในด้านประวัติศาสตร์ และในฐานะที่เป็นพระพุทธรูปที่สร้างขึ้นด้วยทองคำทั้งองค์ ที่มีขนาดใหญ่โต เช่นนี้ จึงไม่ปรากฏหลักฐานในประวัติศาสตร์อยุธยา(หรือต้นรัตนโกสินทร์)เลย หากก่อนหน้านั้นมีผู้พบเห็นว่าช่างในเป็นพระพุทธรูปทอง แต่กลับพอกปูนปิดทับอีก ผู้นั้นมีเหตุผลอะไรจึงไม่นำความขึ้นกราบบังคมทูลให้พระมหากษัตริย์ทรงทราบ เพื่อจะได้รับพระราชทานบำเหน็จรางวัลต่อไป และยิ่งถือได้ว่าเป็นการทำคุณประโยชน์ต่อประเทศชาติอีกด้วย

หลังจากที่พระพุทธรูปทองได้ถูกพอกปูนรักษาไว้ เข้าใจว่าเรื่องราวต่าง ๆ ได้ค่อย ๆ เลื่อนหายไปจากประวัติศาสตร์ แต่องค์พระน่าจะยังคงประดิษฐานอยู่ในวัดมหาธาตุ เมืองสุโขทัยนั่นเอง เพราะเมื่อแรกเอาปูนพอก มีวัตถุประสงค์เพื่ออำพรางตาจากศัตรู พระสำคัญเช่นนี้จึงต้องรักษาไว้ใกล้หูใกล้ตา เพื่อมิให้เกิดอันตรายขึ้นได้ อีกทั้งองค์พระมีขนาดใหญ่ เคลื่อนย้ายลำบาก จึง

^{๑๑} ผจญ กิตติประวัติ, "พระพุทธรูปทองคำ วัดไตรมิตรวิทยาราม ทางโบราณคดี," ใน บรมราชชนนิยานุสรณ์, หน้า ๔๘.

^{๑๒} ฉันทิชย์ กระแสสินธุ์, ประวัติวัดไตรมิตรวิทยาราม และพระพุทธรูปทองคำสุโขทัยไตรมิตร, หน้า ๒๗.

ไม่เหมาะสมที่จะนำไปซ่อนไว้ที่อื่น จนระยะเวลาล่วงเลยมาถึงสมัยรัตนโกสินทร์ พระพุทธรูปทองแดงได้ถูกอัญเชิญลงมาจากสุโขทัยในรัชกาลที่ ๑ หรือ รัชกาลที่ ๓ จนกระทั่งได้มีการพบว่าเป็นพระพุทธรูปทองคำใน พ.ศ. ๒๔๙๔ ดังกล่าวแล้ว

จากหลักฐานและข้อสันนิษฐานต่าง ๆ แสดงให้เห็นว่าพระพุทธรูปทองคำ วัดไตรมิตร เป็นพระพุทธรูปที่สำคัญที่สุดในสมัยสุโขทัย แต่เรื่องราวต่าง ๆ ของพระพุทธรูปทองคำได้ขาดความเชื่อมโยงทางประวัติศาสตร์ไปอย่างน่าเสียดาย เพราะได้ถูกซ่อนเอาไว้ภายใต้พระพุทธรูปปูนปั้นประมาณ ๕๐๐ ปีเศษ แต่หลักฐานที่หลงเหลืออยู่ได้แสดงให้เห็นถึงความสัมพันธ์ของพระพุทธรูปทองกับประวัติศาสตร์ในช่วงปลายสมัยสุโขทัยอย่างสำคัญ เพราะเป็นช่วงที่อยู่ยามีอำนาจเหนือสุโขทัย และไม่ว่าพระพุทธรูปทองคำ วัดไตรมิตร จะเป็นพระพุทธรูปทองที่ปรากฏในศิลาจารึกหลักที่ ๑ หรือไม่ก็ตาม พระพุทธรูปองค์นี้ก็มีความงดงามเป็นเลิศตามแบบศิลปะสุโขทัย และได้ชื่อว่าเป็นพระพุทธรูปทองคำที่ใหญ่ที่สุดในโลก ที่ประกาศให้เห็นถึงความเจริญรุ่งเรือง ร่ำรวยด้วยทรัพยากร และความสามารถในด้านต่าง ๆ ของสุโขทัย ให้โลกได้รับรู้ อันจะยังความภาคภูมิใจให้กับคนไทยทั้งชาติ ที่มีมรดกทางวัฒนธรรมที่ทรงคุณค่าไว้คู่บ้านคู่เมือง

พระศรีศากยมุนี

นอกจากนี้ภายในวัดมหาธาตุ เมืองสุโขทัย ยังมีพระวิหารหลวงอยู่ทางทิศตะวันออกของพระศรีรัตนมหาธาตุเป็นที่ประดิษฐานพระพุทธรูปสัมฤทธิ์ขนาดใหญ่ สร้างในสมัยพระยาลิไท โดยเชื่อว่าพระพุทธรูปองค์นี้มีขนาดเท่ากับพระวรกายของพระพุทธเจ้า ดังข้อความในศิลาจารึกวัดป่ามะม่วง ภาษาเขมร ว่า “เมื่อออกพระพรรษา ทำมหาทาน ฉลองพระพุทธรูปสำริดที่ทรงหล่อเท้าองค์พระพุทธพระผู้เป็นเจ้า ประดิษฐานไว้กลางเมืองสุโขทัยนี้ โดยด้านทิศบูรพาของพระมหาธาตุนั้น”^{๒๓} ต่อมาในช่วงปลายรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก พระพุทธรูปองค์นี้ได้ถูกอัญเชิญไปเป็นพระประธานในพระวิหารหลวง วัดสุทัศนเทพวราราม ซึ่งมักเรียกกันว่า “พระโต” ภายหลังพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงได้พระราชทานนามว่า “พระศรีศากยมุนี”

พระอัฐารศ และพระอจนะ

ในส่วนของพระพุทธรูปองค์อื่น ๆ ที่ปรากฏในศิลาจารึก อันได้แก่ พระอัฐารศ ซึ่งเป็นพระพุทธรูปปั้นขนาดใหญ่ สูง ๑๔ ศอก สันนิษฐานกันว่าหมายถึงความสูงของพระพุทธเจ้าตามที่

^{๒๓} กรมศิลปากร, จารึกสมัยสุโขทัย, หน้า ๒๓๖; ในศิลาจารึกวัดป่ามะม่วง ภาษาไทย หลักที่ ๑ พ.ศ. ๑๙๐๔ กล่าวว่า “เมื่อแล้วออกพรรษา จึงกระทำมหาทานฉลองพระสัมฤทธิ์อันหล.. ตนพระพุทธเจ้าเราอันประดิษฐานกลางเมืองสุโขทัย ซึ่งลวงตะวันออก พระศรีรัตนมหาธาตุนั้น” ดู เรื่องเดียวกัน, หน้า ๔๙.

เชื่อกันในสมัยนั้น หรือหมายถึงพุทธธรรม ๑๘ ประการ^{๕๕} นอกจากนี้ในศิลาจารึกยังกล่าวถึง "เบ็อง ตินนอน" หรือทิศเหนือ ว่ามีพระอจนะ ซึ่งทิศดังกล่าวมีวัดศรีชุมตั้งอยู่ ภายในมณฑปมีพระพุทธรูป ขนาดใหญ่ประดิษฐานหน้าตักกว้าง ๕ วา ๒ ศอก ๑๐ นิ้ว สูง ๗ วา ๒ ศอก ๗ นิ้ว เข้าใจว่าพระพุทธรูปองค์นี้ก็คือพระอจนะตามที่ปรากฏในศิลาจารึกนั่นเอง

พระพุทธรูปลิงคิง

พระพุทธรูปลิงคิงเป็นพระพุทธรูปสำคัญขององค์หนึ่งในสมัยสุโขทัย มีเรื่องปรากฏในลึงคิงนิทาน หรือนิทานพระพุทธรูปลิงคิง แต่งโดย พระโพธิ์รังสี พระภิกษุแห่งล้านนา แต่งไว้เมื่อก่อน พ.ศ. ๑๙๘๕ โดยกล่าวว่าสร้างขึ้นโดยกษัตริย์แห่งลังกา เมื่อ พ.ศ. ๗๐๐ เนื่องจากพระลักษณะมีท่าทางเหมือนราชสีห์ จึงได้ชื่อว่า "พระพุทธรูปลิงคิง" จนกระทั่งถึง พ.ศ. ๑๕๐๐^{๕๖} พระราชาทรงพระนามว่า ไสยรงค์^{๕๗} แห่งสุโขทัย เสด็จไปเยือนนครศรีธรรมราชได้สดับเรื่องพระพุทธรูปลิงคิง มีพระราชประสงค์ที่จะได้ไว้บูชา จึงทรงให้พระเจ้าศรีธรรมราชส่งทูตไปทูลขอพระพุทธรูปลิงคิง และก็ได้รับพระราชทาน สมดังพระราชประสงค์ พระพุทธรูปลิงคิงประดิษฐานในสุโขทัยเป็นเวลาช้านานจนเมื่อ "พระยาอติตถะลือไทย" หรือ สมเด็จพระมหาธรรมราชาที่ ๑ (พระยาอริโย) เสด็จสวรรคต (ระหว่าง พ.ศ. ๑๙๑๑-๑๙๑๖)^{๕๘} สมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ ๑ (ขุนหลวงพะงั่ว) จึงได้เชิญพระพุทธรูปลิงคิงจากพิษณุโลก ไปยังพระนครศรีอยุธยา^{๕๙} ใน พ.ศ. ๑๙๑๘ ตามที่ปรากฏในพงศาวดารว่า "ศักราช ๗๓๗ เถาะศก (พ.ศ. ๑๙๑๘) เสด็จไปเอาเมืองพิษณุโลก"^{๖๐}

^{๕๕} ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรมศัพท์วรรณคดีไทย สมัยสุโขทัย ศิลาจารึกพ่อขุนรามคำแหงมหาราช หลักที่ ๑ พิมพ์ครั้งที่ ๒ (กรุงเทพฯ: ราชบัณฑิตยสถาน, ๒๕๔๔), หน้า ๕๓-๕๕; และดู สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, "พระนิพนธ์คำอธิบาย," ใน เที่ยวเมืองพระร่วง, พิมพ์ครั้งที่ ๑๒ (กรุงเทพฯ: องค์การค้ำของคุรุสภา, ๒๕๒๖), หน้า ๑๑๐.

^{๕๖} ชินกาลมาลีปกรณ์ว่า พ.ศ. ๑๕๐๐. ดู กรมศิลปากร, วรรณกรรมสมัยรัตนโกสินทร์ เล่ม ๔ ชินกาลมาลีปกรณ์ (กรุงเทพฯ: กองวรรณกรรมและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร, ๒๕๓๙), หน้า ๓๔๙.

^{๕๗} ชินกาลมาลีปกรณ์ว่า "โรจราช" หมายถึง พ่อขุนศรีอินทราทิตย์. ดู เรื่องเดียวกัน, หน้าเดียวกัน.

^{๕๘} ประเสริฐ ณ นคร, สารนิพนธ์ ประเสริฐ ณ นคร, หน้า ๒๘๘-๒๙๐.

^{๕๙} พระโพธิ์รังสี, "นิทานพระพุทธรูปลิงคิง," แปลโดย แสง มนวิฑูร ใน พระพุทธรูปลิงคิง "จริง" ทุกองค์ไม่มี "ปลอม" แต่ไม่ได้มาจากลังกา, สุจิตต์ วงษ์เทศ, บรรณาธิการ (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มติชน, ๒๕๔๖), หน้า ๗๒; กรมศิลปากร, วรรณกรรมสมัยรัตนโกสินทร์ เล่ม ๔ ชินกาลมาลีปกรณ์, หน้า ๓๕๑-๓๕๒.

^{๖๐} "พระราชพงศาวดารกรุงเก่า ฉบับหลวงประเสริฐอักษรนิติ์," ใน คำให้การชาวกรุงเก่า คำให้การขุนหลวงหาวัด และพระราชพงศาวดารกรุงเก่า ฉบับหลวงประเสริฐอักษรนิติ์, หน้า ๔๔๔.

เรื่องความสำคัญของพระพุทธรูปสิงคในสมัยสุโขทัยอาจกล่าวได้ว่ายังไม่ปรากฏเด่นชัดเท่ากับที่จะปรากฏในสมัยต่อ ๆ มา (ซึ่งจะกล่าวถึงต่อไปข้างหน้า) พระพุทธรูปสิงคมีความสำคัญอยู่ตรงที่การเป็นพระพุทธรูปที่สร้าง โดยถ่ายแบบมาจากรูปที่ขนาดตนหนึ่งแปลงเป็นพระพุทธรูปให้ กษัตริย์และพระอรหันต์ในลังกาได้ชม จนเมื่อได้สร้างเป็นองค์พระแล้วก็แสดงอภิไภยมากมายให้ ประจักษ์ตามที่ปรากฏในตำนาน ในปัจจุบันได้มีผู้เสนอว่าพระพุทธรูปสิงคไม่ได้เป็นพระพุทธรูปที่มา จากลังกาไว้อย่างน่าสนใจ ดังที่พิเศษ เจียจันทร์พงษ์ กล่าวไว้ว่า

เรื่องราวการกำเนิดพระพุทธรูปสิงค นั้น มีเค้าโครงจากหนังสือมหา-
วงศ์... เพียงแต่ปรับปรุงจากเรื่องพระเจ้าอโศกในอินเดียให้เป็นพระราชา
๓ องค์ในศรีลังกา มีการยืดเวลาให้ใหม่ขึ้นจาก พ.ศ. ๒๐๐ กว่ามาเป็น
พ.ศ. ๗๐๐ รวมทั้งเรื่องพระเจ้าอโศกเมื่อทอดพระเนตรรูปเนรมิตอันงดงาม
ของพระพุทธรูปแล้วก็เพียงแต่เคารพบูชา มิได้ให้ช่างมาปั้นหล่อพระพุท-
รูปเหมือนกับในสิงคินทาน

เหตุที่ต้องมีการปรับปรุงเรื่องราวให้ต่างไปจากเรื่องในมหาวงศ์นั้น
เป็นเพราะผู้ที่แรกเริ่มเล่านิทานพระพุทธรูปสิงคมีความรู้ในสมัยของพระ-
เจ้าอโศกนั้น ตามข้อเท็จจริงยังมิได้มีการสร้างพระพุทธรูปขึ้นประการหนึ่ง
การเลื่อนเวลาเข้ามาจนถึง พ.ศ. ๗๐๐ นั้นเพื่อเข้ากับข้อเท็จจริงที่ว่าสมัย
นั้นได้มีการสร้างพระพุทธรูปขึ้นแล้วประการหนึ่ง และประการสุดท้าย เรื่อง
พระพุทธรูปสิงคคือตัวแทนของเรื่องราวการเข้ามาของพระพุทธศาสนาแบบ
เถรวาท ที่มาจากศรีลังกาสู่สยามประเทศนั่นเอง^{๑๐}

ข้อเสนอดังกล่าวมีความเป็นไปได้มาก ที่นิทานพระพุทธรูปสิงคจะเป็นตำนานที่แต่งขึ้น
ในประเทศไทย โดยใช้เรื่องพระเจ้าอโศกที่ได้ทอดพระเนตรรูปจำลองของขนาดตามที่ปรากฏใน
คัมภีร์มหาวงศ์^{๑๑} ซึ่งมีต้นเรื่องมาจากสมันตปาสาทิกา อรรถกถาพระวินัยปิฎก^{๑๒} มาเป็นต้นกำเนิด

^{๑๐} พิเศษ เจียจันทร์พงษ์, "พระพุทธรูปสิงค," ใน พระพุทธรูปสิงค "จริง" ทุกองค์ไม่มี "ปลอม"
แต่ไม่ได้มาจากลังกา, หน้า ๙-๑๐.

^{๑๑} กรมศิลปากร, วรรณกรรมสมัยรัตนโกสินทร์ เล่ม ๑ คัมภีร์มหาวงศ์ (กรุงเทพฯ: กง-
วรรณคดีและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร, ๒๕๓๔), หน้า ๑๑๐-๑๑๑.

^{๑๒} มหาวิทยาลัยราชภัฏวชิราวุฒวิทยาลัย, พระวินัยปิฎก เล่มที่ ๑ ภาคที่ ๑ มหาวิภังค์ ปฐมภาค และอรรถ-
กถา พิมพ์ครั้งที่ ๔ (กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยราชภัฏวชิราวุฒวิทยาลัย, ๒๕๔๓), หน้า ๗๙-๘๐.

ของพระพุทธรูป เพราะเรื่องราวในประวัติศาสตร์ก็เป็นที่ประจักษ์แล้วว่า ในพุทธศักราช ๘๐๐ แม้จะได้มีการสร้างพระพุทธรูปขึ้นแล้ว แต่ก็ยังอยู่ในระยะแรก ๆ เท่านั้น ยังไม่มีพระพุทธรูปเกิดขึ้นในลังกาทามที่ตำนานกล่าวอ้าง อีกทั้งในพงศาวดารจิววงศ์ของลังกาก็ไม่ปรากฏเรื่องไทยส่งทูตไปขอพระพุทธรูป^{๕๕} นอกจากนี้ในสมัยสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศได้มีคณะทูตมาจากลังกา โดยคณะทูตได้มีโอกาสเข้าไปนมัสการพระพุทธรูปสิงห์ แต่คณะทูตได้ยืนยันว่าไม่มีเรื่องดังกล่าวในลังกา ดังข้อความต่อไปนี้ "ทูตานุทูตอำมาตย์ได้เห็นพระพุทธรูปสิงห์ ในมณฑลปนาโมในสมัยในวัดบรมพุทธารามวิหาร ประดับทองเงินรัตนงามวิจิตร จึงพากันเจรจาเหตุที่ไม่ทราบเรื่องนั้น ให้กันฟัง^{๕๖} ราชบุรุษจึงนำเรื่องนั้นมาเล่าให้ทูตานุทูตนั้นทราบชัด ทูตานุทูตอำมาตย์ทั้งหลายต่างพากันพูดว่าตำนานสิงห์คนิทานนี้ในกรุงศรีวิชัยนครไม่มี"^{๕๗} เพราะฉะนั้นพระพุทธรูปสิงห์จึงต้องเป็นพระพุทธรูปที่สร้างขึ้นในประเทศไทย การกล่าวอ้างเรื่องในตำนานว่าพระพุทธรูปสิงห์เป็นพระพุทธรูปที่สร้างขึ้นในลังกา จึงน่าจะเป็นการแสดงถึงการเผยแพร่พุทธศาสนาลังกาวงศ์ ที่เข้ามาในสมัยสุโขทัยเท่านั้น

พระพุทธรูปชินราช พระพุทธรูปชินสีห์ และพระศรีศาสดา

พงศาวดารเหนือได้กล่าวถึงการสร้างพระพุทธรูปสำคัญของสุโขทัยว่าใน พ.ศ. ๑๕๐๐ พระเจ้าศรีธรรมไตรปิฎก แห่งเมืองเชียงแสน โปรดฯให้หล่อพระพุทธรูป ๓ องค์ คือ พระพุทธรูปชินราช พระพุทธรูปชินสีห์ และพระศรีศาสดา ในคราวแรกหล่อสำเร็จเพียง ๒ องค์ คือ พระพุทธรูปชินสีห์กับพระศรีศาสดา ส่วนพระพุทธรูปชินราชแม้หล่อถึง ๓ ครั้งก็ไม่สำเร็จ จนร้อนถึงพระอินทร์ต้องแปลงลงมาเป็นตาปะขาว มาช่วยหล่อจึงสำเร็จเป็นองค์พระ^{๕๘} พระพุทธรูปทั้ง ๓ องค์นี้ประดิษฐานอยู่ภายในวัดพระศรีรัตนมหาธาตุ จังหวัดพิษณุโลก

ครั้นเมื่อได้ศึกษากันต่อมาจึงทำให้ทราบว่าพระเจ้าศรีธรรมไตรปิฎกก็คือ พระยาลิไท

^{๕๕} สุภาพรรณ ณ บางช้าง, "พุทธศาสนาในสมัยสุโขทัย," (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต แผนกวิชาภาษาตะวันออก บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๑๔), หน้า ๙๒-๙๓.

^{๕๖} สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, "ศุภอักษรอัครมหาเสนาบดีไทยมีไปถึงอัครมหาเสนาบดีลังกา," ใน เรื่องประดิษฐานพระสงฆ์สยามวงศ์ในลังกาทวีป, พิมพ์ครั้งที่ ๓ ที่ระลึกสมโภชหิรัณยบัฏพระธรรมบัญญัติ ๒๔ เมษายน ๒๕๓๑ (กรุงเทพฯ: ธนาคารกรุงเทพ จำกัด, ๒๕๓๑), หน้า ๑๔๔-๑๔๕.

^{๕๗} "พระราชพงศาวดารเหนือ," ใน ประชุมพงศาวดารฉบับกาญจนาภิเษก เล่ม ๑, (กรุงเทพฯ: กองวรรณกรรมและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร, ๒๕๔๒), หน้า ๙๖-๙๗.

แห่งสุโขทัย เนื่องจากในพ.ศ.๑๕๐๐ พระพุทธรูปตามแบบอย่างพระพุทธรูปชินราชยังไม่มี^{๖๖} พระพุทธรูปชินราชได้ถูกสร้างขึ้นเมื่อราว พ.ศ. ๑๙๐๐ ดังพระดำริของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพที่ว่า ในพงศาวดารเมืองเชียงรายและเมืองเชียงแสน ไม่ปรากฏว่ามีพระนามของพระเจ้าศรีธรรมไตรปิฎก ลักษณะของพระพุทธรูปเป็นฝีมือของช่างชั้นหลัง ซึ่งอยู่ในช่วงสุโขทัยเป็นราชธานี และกษัตริย์ที่มีชื่อเสียงในเรื่องเชี่ยวชาญพระไตรปิฎกมีเพียงพระองค์เดียวคือ พระยาสิทธิแห่งสุโขทัยนั่นเอง เพราะปรากฏว่าทรงมีพระราชศรัทธาในพระพุทธศาสนาจนถึงกับผนวชเป็นพระภิกษุอยู่ช่วงเวลานึง ทรงศึกษาสอบสวนพระไตรปิฎกและอรรถกถา จนสามารถพระราชนิพนธ์“ไตรภูมิพระร่วง”ซึ่งเป็นหนังสือสำคัญที่ยังเป็นที่ยอมรับนับถือจนถึงปัจจุบัน^{๖๗} ข้อสันนิษฐานเกี่ยวกับสมัยการสร้างพระพุทธรูปชินราชดังกล่าว สอดคล้องกับหลักฐานที่ยังไม่ชัดเจนนัก ซึ่งกล่าวไว้ในศิลาจารึกวัดป่าแดง แผ่นที่ ๑ พ.ศ. ๑๙๔๙ ว่า ใน พ.ศ. ๑๙๐๔ สมัยพระยาสิทธิ “…สีโพนด้วยฝูงชีผ้าขาวบรรจุพระเจ้าเรามาได้”^{๖๘} ซึ่งอาจแสดงให้เห็นได้ว่าการหล่อพระพุทธรูปขึ้นแต่ทำไม่สำเร็จ พระพุทธรูปองค์ดังกล่าวน่าจะเป็นพระพุทธรูปชินราชอย่างตำนานที่ปรากฏในพงศาวดารเหนือ

แต่อย่างไรก็ตาม ต้องระบุไว้ด้วยว่าได้มีการค้นพบว่าลักษณะ พระพักตร์แบน พระวรกายสมส่วน ปลายนิ้วพระหัตถ์ทั้งสี่ยาวเสมอกัน อย่างพระพุทธรูปชินราชนั้น ได้มีปรากฏแล้วในพระพุทธรูปศิลปะหริภุญไชยบางองค์ ซึ่งมีอายุเก่าแก่กว่าสมัยพระยาสิทธิ^{๖๙} ดังนั้นพระพุทธรูปชินราชอาจจะสร้างก่อนสมัยพระยาสิทธิเล็กน้อยก็เป็นได้ ซึ่ง ณ ที่นี้ อาจกำหนดระยะเวลากว้าง ๆ ได้ว่า อยู่ในช่วงปลายพุทธศตวรรษที่ ๑๙ จนถึง ต้นพุทธศตวรรษที่ ๒๐ อันเป็นช่วงรัชสมัยของพระยาสิทธิ

หากกล่าวถึงพระพุทธรูปที่มีความสำคัญในประวัติศาสตร์ไทย พระพุทธรูปชินราชน่าจะเป็นพระพุทธรูปที่มีสำคัญมากที่สุดองค์หนึ่ง โดยเฉพาะอย่างยิ่งหัวเมืองเหนือ ความสำคัญของพระพุทธรูปชินราชได้ปรากฏอย่างชัดเจนในช่วงปลายสมัยสุโขทัย ดังปรากฏข้อความในพระราชพง-

^{๖๖} หลวงบริบาลบุรีภัณฑ์, “โบราณวัตถุสถานในจังหวัดกำแพงเพชร,” ใน คำบรรยายสัมนาโบราณคดีสมัยสุโขทัย พ.ศ. ๒๕๐๓, จัดพิมพ์เนื่องในงานเสด็จพระราชดำเนินทรงเปิดพิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ รามคำแหง จังหวัดสุโขทัย วันที่ ๒๕ มกราคม พ.ศ. ๒๕๐๗ (พระนคร: กรมศิลปากร, ๒๕๐๗), หน้า ๒๒๑.

^{๖๗} สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, ตำนานพระพุทธรูปสำคัญ (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มติชน, ๒๕๔๔), หน้า ๒๐๓-๒๐๕; และดู สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, “พระนิพนธ์คำอธิบาย,” ใน เที่ยวเมืองพระร่วง, หน้า ๒๓๔-๒๓๙.

^{๖๘} กรมศิลปากร, จารึกสมัยสุโขทัย, หน้า ๒๕๕.

^{๖๙} สันติ เล็กสุขุม, ประวัติศาสตร์ศิลปะไทย (ฉบับย่อ) : การเริ่มต้นและการสืบเนื่องงานช่างในศาสนา, หน้า ๑๐๗.

ศาวดารกรุงศรีอยุธยาว่า "ศักราช ๘๐๐ มะเมียศก (พ.ศ. ๑๙๘๑) ครั้งสมเด็จพระบรมราชาธิราชเจ้า สร้างวัดมะเขยงคณ์ เสวยราชสมบัติ และสมเด็จพระรามศวร(เจ้าผู้เป็น)พระราชกุมาร ท่านเสด็จไปเมืองพิษณุโลกครั้งนั้นเห็นน้ำพระเนตรพระพุทธรูปเจ้าพระชินราชตกออกมาเป็นโลหิต"^{๕๐} เหตุการณ์ตามที่บ้านทักไว้ในพงศาวดารดังกล่าวถือได้ว่าเป็นลางร้ายของแผ่นดิน และไม่ว่าจะเกิดขึ้นจริงหรือเป็นเพียงข้อความที่ปรากฏในพงศาวดารก็ตาม เหตุการณ์นี้จะต้องมีความเกี่ยวเนื่องกับสุโขทัยและอยุธยาไม่มากก็น้อย กล่าวคือเมื่อสมเด็จพระศรีสุริยวงศ์บรมपालมหารัชมหาราชธิราชหรือสมเด็จพระมหาธรรมราชาที่ ๔ (พ.ศ. ๑๙๖๒-๑๙๘๑) แห่งสุโขทัย สวรรคต ในปี พ.ศ. ๑๙๘๑ สมเด็จพระบรมราชาที่ ๒ (เจ้าสามพระยา) ได้ทรงฉวยโอกาสนั้น โดยทรงให้สมเด็จพระรามศวรเสด็จขึ้นไปครองเมืองพิษณุโลกในฐานะพระมหาอุปราชของอยุธยา ในขณะที่มีพระชนมายุเพียง ๗ พรรษา เพราะทรงมีนโยบายที่จะรวมอาณาจักรสุโขทัยให้เป็นอันหนึ่งอันเดียวกับอยุธยา การที่ทรงส่งให้พระรามศวรขึ้นไปครองพิษณุโลกนั้น เนื่องจากพระรามศวรเป็นพระราชโอรสที่ประสูติจากเจ้านายฝ่ายในแห่งราชวงศ์สุโขทัย^{๕๑} ดังนั้นพระรามศวรซึ่งมีเชื้อสายของอยุธยาและสุโขทัย จึงมีสิทธิ์ที่จะครองพิษณุโลกในฐานะเจ้านายสุโขทัยด้วยพระองค์หนึ่ง และปรากฏว่าหลังจากที่พระรามศวรได้ครองราชย์เป็นสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถแล้ว ก็ทรงถือว่าสุโขทัยเป็นของอยุธยา อันถือได้ว่าเป็นการสิ้นสุดเอกราชของอาณาจักรสุโขทัยโดยสมบูรณ์ เพราะฉะนั้น พ.ศ. ๑๙๘๑ จึงมีความสำคัญในฐานะที่เป็นปีแห่งการรวมเอาสุโขทัยเข้าเป็นส่วนหนึ่งของอยุธยา โดยขณะนั้นมีเมืองพิษณุโลกเป็นเมืองหลวง ซึ่งพิษณุโลกเป็นเมืองที่ประทับของกษัตริย์สุโขทัยมาตั้งแต่สมัยพระยาลิไท ตลอดจนกษัตริย์สุโขทัยองค์ต่อ ๆ มา^{๕๒} เพราะฉะนั้นพระพุทธรูปชินราชซึ่งเป็นพระพุทธรูปสำคัญประจำเมืองพิษณุโลกหลังน้ำพระเนตร จึงเป็นสัญลักษณ์ที่แสดงให้เห็นถึงความเศร้าโศกเสียใจ และความไม่พอใจของชาวสุโขทัยที่มีต่ออยุธยา

^{๕๐} "พระราชพงศาวดารกรุงเก่า ฉบับหลวงประเสริฐอักษรนิติ์," ใน คำให้การชาวกรุงเก่า คำให้การขุนหลวงหาวัด และพระราชพงศาวดารกรุงเก่า ฉบับหลวงประเสริฐอักษรนิติ์, หน้า ๔๔๗.

^{๕๑} วุฒิชัย มูลศิลป์, "บทบาทของสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถในการรวมสุโขทัยเข้ากับอยุธยา," ใน หนังสือรวมบทความทางวิชาการโครงการศูนย์สุโขทัยศึกษา, จัดพิมพ์ในโอกาสครบรอบ ๑๖ ปี สาขาวิชาศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช ๗ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๕๓๘ (นนทบุรี: ศูนย์สุโขทัยศึกษา สาขาวิชาศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช, ๒๕๓๘), หน้า ๕๗; ชาญวิทย์ เกษตรศิริ, "พุทธศาสนาและการรวมอาณาจักรสมัยต้นอยุธยา : ๑๘๙๓-๑๙๙๑," วารสารธรรมศาสตร์ ๖ (มิถุนายน-กันยายน ๒๕๑๙): ๓๙-๕๑; สิ้นชัย กระบวนแสง, ประวัติศาสตร์สมัยสุโขทัย พิมพ์ครั้งที่ ๒ (กรุงเทพฯ: ศูนย์สุโขทัยศึกษา มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ พิษณุโลก, ๒๕๒๐), หน้า ๑๓, ๑๕.

^{๕๒} สิ้นชัย กระบวนแสง, ประวัติศาสตร์สมัยสุโขทัย, หน้า ๙.

๒.๑.๒ ความเชื่อเรื่องพระพุทธรูปในสมัยสุโขทัย

ชาวสุโขทัยมีความเคารพศรัทธาในพุทธศาสนาเป็นอย่างยิ่ง จึงได้สร้างพระพุทธรูปไว้เป็นจำนวนมากหลากหลายขนาด ตั้งแต่พระพิมพ์ไปจนถึงพระพุทธรูปขนาดใหญ่ สำหรับวัสดุที่ใช้สร้างก็มีทั้งไม้ ดิน ภา ทอง เงิน สัมฤทธิ์ ศิลา^{๕๕} เป็นต้น นอกจากการสร้างพระพุทธรูปแล้วก็ยังมี ความเชื่อในเรื่องการซ่อมแซมพระพุทธรูปที่ปรักหักพังให้คืนดีดังเดิม ซึ่งการบูรณะพระพุทธรูปครั้งใหญ่ที่สุด น่าจะเป็นครั้งที่พระมหาเถรศรีศรัทธาราชขุฬามุณีโปรดให้รวบรวมชิ้นส่วนของพระพุทธรูปจำนวนมาก มาซ่อมแซมให้คืนดีดังเดิม ดังนี้

เมื่อจักสหายปูนในกลางป่านันหาปูนยากหนักหนา หาปูนมิได้ พระศรีราชขุฬามุณีเป็นเจ้า จึงอธิษฐานว่าดังนี้... ภูแลยังจักได้ตรัสแก่สรรพคุณเดญานเป็นพระพุทธรูจริงว่าไซ้ จงให้พบปูน ครั้นภูอธิษฐานบัดแมงแห่งนั้น ดายกลายพบโป่งปูน อนึ่งทายาดหนักหนา เอามาสหายพระธาตุ ก่อใหม่เก่าแล้วเอามาต่อพระพุทธรูปหินอันหักอันพังบริวารณแล้ว ปูนก็ยังมีเหลือเลย... จึงไปสืบค้นหาเอาพระพุทธรูปหินเก่าแก่แต่บูรด้วยไกล ชั่วสองสามคืน เอามาประดิษฐานไว้ในมหาพิหาร ลางแห่งได้คอได้ตน ลางแห่งได้ผมได้แขนได้ออก ลางแห่งได้หัวตกลไกลแลสีคนหาม เอามาจึงได้๐ ลางแห่งได้แข้งได้ขา ลางแห่งได้มือได้ตีน ย่อมพระหินอันใหญ่ชักมาด้วย ล้อด้วยเกวียน เข็นเข้าในมหาพิหาร เอามาต่อติดประกิดด้วยปูน มีรูปโฉมพรรณอันงามพิจิตรดังอินทนิรมิตเอามาประกิดชิดชนเป็นตนพระพุทธรูปอันใหญ่ อันดำว อันราม งามหนักหนา เอามาไว้เต็มในมหาพิหารเรียงหลายด่อง ช่องงามหนักหนาแก่กม... เมื่อหาปูนแต่ยอดแก่กม เถึงตีนสูงใหญ่ชาวงามดังเขาไกรลาส คงต่อตีนต่อมือต่อทั้งตนพระพุทธรูปหลายแห่ง ทำโหน่งก่อแล้วเป็นตนพระพุทธรูปหินงามแก่กม^{๕๖}

คติความเชื่อในการสร้างพระพุทธรูปสมัยสุโขทัย สามารถทราบได้จากจารึกต่าง ๆ ดังจะขอยกข้อความที่ระบุถึงการสร้างพระพุทธรูปของชาวสุโขทัย เท่าที่มีปรากฏหลักฐานมาทั้งหมด โดยจะได้คัดลอกข้อความสำคัญมาพิจารณาถึงความเชื่อในเรื่องการสร้างพระพุทธรูปต่อไป ดังนี้

^{๕๕} กรมศิลปากร, จารึกสมัยสุโขทัย, หน้า ๒๔, ๖๕, ๗๒, ๗๓, ๙๙-๑๐๐, ๑๙๑-๑๙๒, ๓๔๘.

^{๕๖} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๗๓-๗๖.

จาริกแผ่นดินบุกวัดมหาธาตุ ประมาณ พ.ศ. ๑๙๑๗ กล่าวว่า "ด้วยกุศลผลบุญข้าหล่อม
พระพุทโธพิมพ์ ถ้วนวันเกิดทำบูชาพระศรีรัตนตรัย ฟังพระสดับปกรณ์ภริธรรม สรรพบริบูรณ์ กัลปนา
อานิสงสันไปทั่วไตรภพสภ สัตว์นิกง บิดรญาติสาธุชน ส่วนตนกุช้ำขอไปเกิด เอากำเนิดในดุสิตคัล
บพิตรพระไมตรี เมื่อพระศรีสรรเพชญ์ เสด็จมาเป็นพระพุทโธ ขอมาอุตบัตติ ในภษัตริย์ตระกูล ไท-
เราะสุร เปรมปราชญ์ อาจโอยทาน หาญห้าว ลือท้าวทุกแดน แสนสาธุชญา ทั้นฟังซพง ธรรมเทศนา
สม(เด็จ)พระเจ้า ขอเข้าบวชทรงผนวชขมบุญ ภูล บาทจพิพร ออย่าพัก กรโกนเกศ เด็จกเกสตระบัด
ฉรหัตหันสงสาร โดยพระไปนิรพานฟากฟ้า ขอได้เียงกุช้ำอธิษฐานนี้แต่"^{๕๕}

ศิลาจาริกวัดสรศักดิ์ พ.ศ. ๑๙๖๐ กล่าวว่า "อยู่มานายสรศักดิ์ขออากรได้สี่ที่นมูวัด
พายัพ ๒ ที่ ที่หนึ่งกับพระเจ้าหย่อนดิน ที่หนึ่งกับพระเจ้าจรงกรมในจาริก ๒ ที่อยู่นมูอีสานวัดกับ
พระวิหารทั้งมวลเป็นเบี้ย ๔๐๐๐๐... ตุช้ำทั้นทั้งหลายชวนชวายทำในศาสนา จะปรารภนาทั้น
ศาสนาพระศรีอารียไมตรีโพธิสัตว์ทุกชาติ"^{๕๖}

พระพุทโธรูปจาริกฐานวัดพญาภูและวัดข้างค้ำ พ.ศ. ๑๙๗๐ กล่าวว่า "สมเด็จพระเจ้า
พระยาสารณาสุมเสวยราชย์ในนันทปุร สถาบกสมเด็จพระเป็นเจ้าห้าองค์ โพระจักให้คงในศาสนา
ห้าพันปี นี้ตั้งเป็นพระเจ้า ในปีมะเมีย เพื่อบุญ จุลศักราช ๗๔๘ มหาศักราช ๑๙๗๐ เดือน ๖ วันพุธ
๗ ยาม ปรารภนา(ขอให้)ทั้น(ศาสนา)พระศรีอารียไมตรีเจ้า"^{๕๗}

จาริกฐานพระพุทโธรูปพระนายคัมภอง พุทธศตวรรษที่ ๒๐ กล่าวว่า "พระเจ้าองค์
นี้ พระนายคัมภอง แลแม่อำศรีน้องช้ำ ขอทั้นพระเป็นเจ้าแลฯ"^{๕๘}

จาริกฐานพระพุทโธรูปแม่ศรีมหาดา พุทธศตวรรษที่ ๒๐ กล่าวว่า "พระเจ้าแม่ศรี-
มหาดา ขอปรารภนาเป็นผู้ชายช้วนหน้า จงช้ำได้เป็นศิษย์ตนพระศรีอารียโพธิสัตว์เจ้า"^{๕๙}

ศิลาจาริกวัดข้างล้อม พ.ศ. ๑๙๒๗ กล่าวว่า "พนมไสดำเอาใจตั้งสบรรธาหรรษา
ดิเรกนอกไมตรี ศรีลัทยะ เพื่อจักใครช้ำมจากสงสาร เมื่อเนียรพานที่มัน อันพรณนาถึงศีลเพียร

^{๕๕} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๐๕, ๑๐๗.

^{๕๖} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๓๓-๑๓๔.

^{๕๗} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๔๗, ๑๕๐ และ ๑๕๒.

^{๕๘} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๙๕.

^{๕๙} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๙๘.

ประพญา... พนมพิจารณาเนื้อใจในตนแล้วจึงແฉงที่เรื่อนตน เป็นพระพิหาร ในปีมะเส็ง เดือน ๕
 จึงประดิษฐ์สถาพุทธปฏิมา... กระทำพระหินอันหนึ่ง ให้บุญไปแก่มหาเทวี... เอาสร้อยทองแฉวงหนึ่ง
ตีพอกพระเจ้า... กระทำพระสัมฤทธิ์อันหนึ่ง ๐ กับธงปะฎาก ด้วยธงเล็ก ให้บุญไปแกเจ้าพรหมไชย
๒”^{๕๐}

ศิลาจารึกวัดเขากบ พุทธศตวรรษที่ ๒๐ กล่าวว่า “พุทธปฏิมา ดวงมหนักหนาใน
 พิหาร... กัลปนาบุญไปฝากพระยารามด...”^{๕๑}

จารึกฐานพระพุทธรูปนายทิตไส พ.ศ. ๑๙๖๕ กล่าวว่า “ศาสนาได้ ๑๙๖๕ ปี ๕
 เดือน พระเป็นเจ้านี้ ข้าพระผู้ชื่อนายทิตไส หากกระทำด้วยศรัทธา ปรารภนาโพธิสมภารอันดี มีลูก
 หญิงผู้หนึ่งชื่อนางทองแก้ว ไว้เป็นข้าแต่งถือจ้งหัน พระเจ้าให้สืบพงศาไป”^{๕๒}

ศิลาจารึกวัดเขมา พ.ศ. ๒๐๗๙ กล่าวว่า “สิ่งสวารากรอันกับพระเจ้าแลบุรีสการอันญ
 แลนักบุญช่วยกันสร้างไว้กับพระพุทธรธรรมทั้งมวลนี้ จงให้มันให้คง และเป็นอันสงส์แก่นักบุญ
ทั้งหลายต่อเท่าสวารคินพพาน // // // อื่นรักลูกธรรมบุตรผ้าขาวเทพ แลอำแดงยอดมีศรัทธาและ
ไว้บริบตี พระเจ้าส่งบุญไปแกเผื่อ // // ส่วนญั้ไรปรารภนาโพธิสมภาร เมื่อใดแลญไปมิถึง แกโพธิ-
สมภารและญเกิดมาในชาติใด ๆ ก็ดี ขอญมีปริชญาและสมบัติเกิดมาแกญทุก ๆ กำเนิด พยาธิก็อย่า
มีแกญ อันหนึ่งอันสงส์ อันญได้บวชในศาสนาพระเจ้านี้ก็ดี อันญได้สร้างไว้ในศาสนาพระเจ้านี้ก็ดี
ญกัลปนาบุญส่งไปแกครุอุปชฌาย์ พ่อแม่ผู้เฒ่าผู้แก่ญาติ แก่ท้าวแก่พระยา แก่เทพยดาทั้งหลาย
และสัตว์อันไปตกนรกก็ดี อันได้เป็นเปรตดิวิจฉานก็ดี จงได้ความสุขทุก ๆ คน โพระผลอันสงส์อัน
ญได้สร้างในศาสนาพระเป็นเจ้าไว้ดังนี้”^{๕๓}

ศิลาจารึกนายศรีโยธาออกบวช พ.ศ. ๒๐๗๑ กล่าวว่า “แล้วสร้าง พระพุทธรูปใหญ่
 พระองค์หนึ่ง อีกพระแระเหล็กเงินทองสัมฤทธิ์ตึบ (หิน) ศิลาไม้ปูนทั้งปวงไว้ (๔๐) พระองค์...
 ปรารภนาว่าด้วยผลอันสงส์... อันหนึ่งญได้สร้างรูปพระพุทธรเจ้าด้วยคำด้วยเงินด้วยทองสัมฤทธิ์
 ด้วย(ตี)บูกด้วยหินศิลาทั้งหลายนี้ก็ดี ขอกุจงได้เป็นพระเจ้าองค์หนึ่งในอนาคตกาล จะมาภายพาง

^{๕๐} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๑๐-๑๑๑, ๑๑๓, ๑๑๖.

^{๕๑} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๔๕.

^{๕๒} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๓๗.

^{๕๓} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๑๗-๒๑๘.

หน้าโพ้น และจะเอาสัตว์ทั้งหลายข้ามพ้นจากโสมสงสาร อำนาจพยาธิดาพาดอันตราย จงอย่าได้มี
อายุยืนได้ฉิบส้านปี จงมีใจ(คำ)รับในพระศรีรัตนตรัยแก้วทั้งสามประการ เพราะเจ้าไทย จะเอา
สัตว์ทั้งหลายเข้าสู่นิพพาน”^{**}

ศิลาจารึกเจ้าธรรมรังสี พ.ศ. ๒๐๕๗ กล่าวว่า“ท่านมีใจใสศรัทธา ทำรูปพระศาสดา-
จารย์ปิตร พระวิวิธนานาด้วยอสีตานพัญชนะทั้ง ๓๒ ประดุจดั่งพระพุทธรูปปฏิมาทองทั้งแท่ง ไว้
แต่งให้คนแลเทพดา อารยสงฆ์ทั้งหลายอันสืบสายประเพณีแห่งพระพุทธเจ้า ทุกคำเข้า นมัสการ
ไหว้นบคำรพบูชา ด้วยคันธมาลา บิณฑบาตพระแลพระพุทธานะ ด้วยประสาทศรัทธานานาประ-
การ โดยอำนาจทาน อันตนได้เพื่อจะไว้เป็นเสบียงอันอุดมขุ สมบัติทั้งสามแห่ง อันหนึ่งคือ สมบัติใน
หล้าแห่งนิพพาน”^{**}

จากตัวอย่างที่ยกมาทั้งหมด สะท้อนให้เห็นถึงคตินิยม ความเชื่อในเรื่องการสร้างพระ-
พุทธรูปของคนในสมัยสุโขทัยได้เป็นอย่างดี โดยความเชื่อบางประการยังมีให้เห็นได้แม้ในปัจจุบัน
นี้ วัตถุประสงค์ของการสร้างพระพุทธรูปในสมัยสุโขทัยสามารถแบ่งได้ดังนี้

๑. ขอให้ได้ไปเกิดในศาสนาของพระศรีอารยเมตไตรยพุทธเจ้า ซึ่งเป็นพระพุทธเจ้าใน
อนาคต^{**} อันถัดจากศาสนาของพระศากยมุนีพุทธเจ้า และขอให้ได้รับบรรลุเป็นพระอรหันต์ในศาสนา
ของพระองค์ ซึ่งเป็นอุดมคติอย่างหนึ่งของพุทธศาสนา สำหรับผู้ที่ยังไม่พร้อมที่จะทำที่สุดแห่งทุกข์
หรือบรรลุนิพพานได้ในชาตินี้

๒. เพื่ออุทิศบุญกุศลที่เกิดจากการสร้างพระพุทธรูปไปให้แก่ผู้ล่วงลับ ตลอดจนเทวดา
สัตว์เดรัจฉาน สัตว์นรก และเปรต เป็นต้น โดยหวังว่าผู้ได้รับส่วนกุศลนั้นจะมีชีวิตที่ดีในภพภูมิของ
ตน

๓. ขอให้ผลบุญที่ได้สร้างไว้ เป็นปัจจัยให้ชาติหน้าเกิดมาพบเจอแต่สิ่งดีที่พึงปรารถนา
เช่น ได้ไปเกิดในสวรรค์ เกิดเป็นกษัตริย์ เกิดเป็นผู้ชาย เกิดมา มีอายุยืน ไม่มีโรคภัยไข้เจ็บ เป็นต้น

๔. เพื่อเป็นปัจจัยแก่พระนิพพาน

๕. เป็นการสืบพระศาสนาให้คงอยู่ต่อไปจนครบ ๕,๐๐๐ ปี

๖. ตั้งความปรารถนาที่จะเป็นพระพุทธเจ้าในอนาคต

^{**} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๗๓, ๒๗๕.

^{**} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๖๖.

^{**} เมื่อศาสนาของพระศากยมุนีพุทธเจ้าครบ ๕,๐๐๐ ปี อายุขัยของมนุษย์จะค่อย ๆ เสื่อมถอยลง
จนถึง ๑๐ ปีเป็นที่สุด จากนั้นจะเพิ่มขึ้นเรื่อย ๆ เมื่อใดที่อายุขัยมนุษย์อยู่ที่ ๘๐,๐๐๐ ปี พระศรีอารยเมตไตรยก็
จะเสด็จลงมาตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าองค์ต่อไป. ดู ที่หมึกกาย ปาฏิภววรรค พระไตรปิฎกเล่มที่ ๑๑ ข้อที่ ๔๖-๔๘.

๒.๒ แนวคิดเรื่องพระพุทธรูปในสมัยกรุงศรีอยุธยา

ช่วงเวลาของพระพุทธรูปสมัยกรุงศรีอยุธยาเริ่มตั้งแต่ พ.ศ. ๑๘๙๓ ซึ่งเป็นปีที่สมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๑ หรือพระเจ้าอู่ทองทรงสร้างกรุงศรีอยุธยาเป็นราชธานี จนถึง พ.ศ. ๒๓๑๐ เมื่อกรุงศรีอยุธยาเสียแก่พม่าเป็นครั้งที่ ๒ โดยมีพระพุทธรูปที่สร้างขึ้นเป็นจำนวนมากเช่นเดียวกับสมัยสุโขทัย แต่สมัยกรุงศรีอยุธยามีหลักฐานประเภทลายลักษณ์อักษรให้ศึกษาได้มากกว่า โดยเฉพาะอย่างยิ่งพระราชพงศาวดารที่มีจำนวนหลายฉบับ ทั้งฉบับที่แต่งขึ้นในสมัยอยุธยา และฉบับที่ได้รับการชำระในสมัยรัตนโกสินทร์ ซึ่งรวมไปถึงบันทึกของชาวต่างชาติที่ได้เข้ามาในสมัยกรุงศรีอยุธยา เป็นต้น

๒.๒.๑ พระพุทธรูปสำคัญในสมัยกรุงศรีอยุธยา

การกล่าวถึงพระพุทธรูปสำคัญในสมัยกรุงศรีอยุธยา จะได้เรียงตามลำดับที่ปรากฏใน "คำให้การขุนหลวงวัดประดู่ทรงธรรม เอกสารจากหอหลวง"^{๕๔} ที่ระบุว่า มีพระพุทธรูปสำคัญที่เป็นหลักของกรุงศรีอยุธยา ๘ องค์ ได้แก่ พระศรีสรรเพชญ์, พระพุทธสิหิงค์, พระพุทธบรมไตรภพนาถ, พระพุทธสมภพญาณโมฬี, พระพุทธบรมไตรโลกนารถศาสดาญาณ, พระพุทธเจ้าทรงนางเชิง, พระพุทธคันธารราชภูริ และพระพุทธรุจันทรแดง นอกจากนี้เรื่องพระพุทธรูปสำคัญในสมัยกรุงศรีอยุธยายังมีกล่าวไว้ใน เรื่อง มหาเจดีย์สถาน ใน "คำให้การชาวกรุงเก่า"^{๕๕} โดยกล่าวว่า มีอยู่ ๗ องค์ ได้แก่ พระศรีสรรเพชญ์, พระพุทธสุรินทร, พระติโลกนริศ, พระติโลก, พระมหาโลก, พระสยามภูจรโมลี และพระน้องกลิ่น

จะเห็นได้ว่าทั้งจำนวนและพระนามต่างก็มีความใกล้เคียงกัน แต่ "คำให้การขุนหลวงวัดประดู่ทรงธรรม เอกสารจากหอหลวง" น่าจะมีความถูกต้องชัดเจนมากกว่า ทั้งนี้เห็นได้จากชื่อพระพุทธรุจันทร ซึ่งเพี้ยนไปจากชื่อของพระพุทธสิหิงค์ (ดังจะได้อธิบายต่อไป) นอกจากนี้แล้วยังให้ข้อมูลและรายละเอียดที่มากกว่า "คำให้การชาวกรุงเก่า" ซึ่งให้รายละเอียดเพียงเล็กน้อยเท่านั้น

ดังนั้นวิทยานิพนธ์ฉบับนี้จึงได้ยึดลำดับใน "คำให้การขุนหลวงวัดประดู่ทรงธรรม เอกสารจากหอหลวง" เป็นสำคัญ และหลังจากนั้นจึงจะได้กล่าวถึงพระพุทธรูปสำคัญองค์อื่น ๆ ต่อไป

^{๕๔} คำให้การขุนหลวงวัดประดู่ทรงธรรม เอกสารจากหอหลวง (กรุงเทพฯ: คณะกรรมการชำระประวัติศาสตร์ไทยฯ สำนักเลขาธิการนายกรัฐมนตรี, ๒๕๓๔), หน้า ๒๔-๒๕.

^{๕๕} "คำให้การชาวกรุงเก่า," ใน คำให้การชาวกรุงเก่า คำให้การขุนหลวงหาวัด และพระราชพงศาวดารกรุงเก่า ฉบับหลวงประเสริฐอักษรนิติ์, หน้า ๒๐๓-๒๐๔.

พระศรีสรรเพชญ์

พระศรีสรรเพชญ์เป็นพระประธานประจำพระวิหารหลวง วัดพระศรีสรรเพชญ์ ภายในพระราชวังหลวงแห่งกรุงศรีอยุธยา เป็นพระพุทธรูปยืน (ไม่ปรากฏว่าเป็นพระพุทธรูปปางอะไร)^{๕๙} สูง ๑๖ เมตร ได้รับอิทธิพลศิลปะสุโขทัย^{๖๐} หล่อด้วยทองสัมฤทธิ์หนัก ๕๓,๐๐๐ ชั่ง หุ้มด้วยทองคำหนัก ๒๘๖ ชั่ง^{๖๑} ใช้เวลาสร้างถึง ๓ ปีจึงสำเร็จ มีการฉลองเมื่อวันศุกร์ เดือน ๘ ขึ้น ๑๑ ค่ำ พ.ศ. ๒๐๔๖ ในแผ่นดินสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๒ โดยมีประวัติในการสร้างดังนี้

ศักราช ๘๖๒ วอกศก (พ.ศ.๒๐๔๓) สมเด็จพระรามาธิบดีเจ้า แรกให้หล่อพระพุทธเจ้าพระศรีสรรเพชญ์ และแรกหล่อในวันอาทิตย์ขึ้น ๘ ค่ำ เดือน ๖ ครั้นถึงศักราช ๘๖๕ กุนศก(พ.ศ.๒๐๔๖)วันศุกร์ขึ้น ๑๑ ค่ำ เดือน ๘ ฉลองพระพุทธเจ้าพระศรีสรรเพชญ์ คณาพระพุทธรูปเจ้านั้น แต่พระบาทถึงยอดพระรัศมีนั้นสูงได้ ๘ วา พระพักตรนั้นยาวได้ ๔ ศอก กว้างพระพักตรนั้น ๓ ศอก แลพระอุระนั้นกว้าง ๑๑ ศอก และทองหล่อพระพุทธเจ้านั้นหนัก ๕ หมื่น ๓ พันชั่ง ทองคำหุ้มนั้นหนักสองร้อยแปดสิบหกชั่ง ช้างหน้านั้นทองเนื้อ ๗ น้ำสองขา ช้างหลังนั้นทองเนื้อ ๖ น้ำสองขา^{๖๒}

พระศรีสรรเพชญ์เป็นพระพุทธรูปสำคัญที่สุดในกรุงศรีอยุธยา เป็นที่เคารพศรัทธาของชาวอยุธยา เมื่อมีพระราชพิธีสำคัญก็จะได้ประกอบพระราชพิธีอันมีพระศรีสรรเพชญ์เป็นประธาน เช่น พระราชพิธีถือน้ำพระพิพัฒน์สัตยา หรือพระราชพิธีที่เกี่ยวข้องในพุทธศาสนา เป็นต้น เพื่อให้เกิดสวัสดิมงคลแก่บ้านเมือง และพระมหากษัตริย์ ซึ่งเป็นการแสดงถึงพระราชอำนาจโดยผ่านทางพระพุทธรูป เพื่อเป็นการเน้นย้ำให้เหล่าข้าราชการมีความจงรักภักดี เกิดความเกรงกลัวในอำนาจ

^{๕๙} ในท้องพระโรงกรุงธนบุรีที่สร้าง ณ เมืองโบราณ ภายในพระวิหารที่บรรทม มีภาพเขียนฝาผนังเรื่องพงศาวดารตั้งแต่เสียกรุงศรีอยุธยา พ.ศ.๒๓๑๐ จนถึงสถาปนากรุงธนบุรีเป็นราชธานี โดยมีภาพพระศรีสรรเพชญ์ถูกพม่าใช้ไฟลุมอยู่ด้วย ปางที่แสดงเป็นปางห้ามพระแก่นจันทน์ เข้าใจว่าคงได้แบบอย่างมาจากพระโลกนาถ วัดพระเชตุพน ซึ่งเป็นปางห้ามพระแก่นจันทน์เช่นเดียวกัน ทั้งนี้อาจเนื่องมาจากเป็นพระพุทธรูปสำคัญที่สร้างในสมัยเดียวกัน และได้เชิญลงมาจากอยุธยาในคราวเดียวกันกับซากพระศรีสรรเพชญ์ในสมัยรัชกาลที่ ๑. ดู นำเที่ยวเมืองโบราณ พิมพ์ครั้งที่ ๔ (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์เมืองโบราณ, ๒๕๓๙), หน้า ๔๖.

^{๖๐} สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, ตำนานพระพุทธเจดีย์, หน้า ๒๔๐.

^{๖๑} ๑ ชั่ง เท่ากับ ๘๐ บาท ดังนั้น ๒๘๖ ชั่ง จึงเท่ากับ ๒๒,๘๘๐ บาท.

^{๖๒} "พระราชพงศาวดารกรุงเก่า ฉบับหลวงประเสริฐอักษรนิติ์," ใน คำให้การชาวกรุงเก่า คำให้การขุนหลวงหาวัด และพระราชพงศาวดารกรุงเก่า ฉบับหลวงประเสริฐอักษรนิติ์, หน้า ๔๕๒-๔๕๓.

ศักดิ์สิทธิ์ของพระพุทธรูป หากคิดจะกระทำในสิ่งที่ผิดจากทำนองคลองธรรม เพราะสิ่งดังกล่าวเป็น
อำนาจเหนือจิตใจ ที่สามารถควบคุมการกระทำทางกาย วาจา ใจได้ในระดับหนึ่ง

นอกจากนั้นแล้วยังถือเป็นความภาคภูมิใจของกษัตริย์อยุธยา ที่ได้ครอบครองพระ-
พุทธรูปอันมีค่าและศักดิ์สิทธิ์ เป็นศรีแห่งพระนครศรีอยุธยา อันจะเป็นการเพิ่มพูนพระเกียรติยศใน
องค์พระมหากษัตริย์อีกทางหนึ่ง เพราะเมื่อมีทูตจากต่างเมืองหรือชาวต่างชาติเข้ามาในพระนคร
และหากได้มีโอกาสเข้าไปนมัสการพระศรีสรรเพชญ์ ก็มักจะกล่าวชื่นชม อันจะเป็นการประกาศถึง
ความเจริญรุ่งเรืองของอยุธยาให้แผ่ไปในนานาประเทศ ไม่เว้นแม้กระทั่งชาวตะวันตกซึ่งเป็นผู้ที่ไม่
ได้นับถือพุทธศาสนา” ดังปรากฏหลักฐานถึงสิ่งที่เป็นหลักเป็นประธานพระนคร และเป็นที่เฉลิม

๒๒ บาทหลวง เดอ ซัวซีย์ ซึ่งเป็นผู้ช่วยทูตมาในคณะของเซอวาลิเอร์ เดอ โชมองต์ ราชทูตของพระ-
เจ้าหลุยส์ที่ ๑๔ แห่งฝรั่งเศส ซึ่งได้เชิญพระราชสาสน์มายังสมเด็จพระนารายณ์มหาราช(ครองราชย์ พ.ศ.๒๑๙๙
-๒๒๓๑) มีโอกาสได้เข้าไปในพระวิหารหลวงวัดพระศรีสรรเพชญ์ เมื่อวันที่ ๓๐ ตุลาคม พ.ศ. ๒๒๒๔ และได้
บันทึกสิ่งที่พบเห็นไว้อย่างละเอียด ผู้วิจัยจึงได้นำมาลงไว้ทั้งหมดเพื่อเป็นประโยชน์ต่อการศึกษาต่อไป ดังนี้

“ครั้นแล้วเราก็เดินกันต่อมาอีกพักหนึ่งจึงถึงพระอารามหลวง เมื่อก้าวเข้าไปนั้นข้าพเจ้าคิดว่า
กำลังเข้าไปในโบสถ์อย่างโบสถ์ของเราเสียอีก จากประตูพระอุโบสถเข้าไปถึงแท่นพระประธานนั้น มีเสาสูงและ
ใหญ่ค้ำจุนกับหลังคาไว้โดยไม่มีลวดลายทางสถาปัตยกรรมแต่ประการใด ลำเสา, ก้านแขง ผนังกับเพดานล้วนปิดทอง
ทั้งสิ้น. แท่นยกพื้นที่เจริญพระพุทธรูป มีฐานชุกชีกั้นระหว่างแท่นประดิษฐานพระประธานตกแต่งด้วยเครื่อง
ประดับเป็นอันมาก บนฐานชุกชีเป็นที่ประดิษฐานเทวรูปหรือปฏิมากรทองคำหล่อสามองค์ขนาดสูงเท่าตัวคน ใน
อิริยาบถนั่งขัดสมาธิตามแบบพื้นเมือง มีเพชรเม็ดใหญ่ประดับที่พระนลาฏ, ที่นิ้วพระหัตถ์และที่พระนาภี. พระ-
ปฏิมากรองค์ที่อยู่ห่างซ้ายมือทางเข้าเป็นองค์ที่ได้รับการเคารพบูชามาก เป็นพระปฏิมากรของพระผู้เป็นเจ้าของ
พวกเขาซึ่งมีพระชนมอยู่เมื่อสองพันปีที่ล่วงมานี้ในเกาะลังกา ได้ตกไปอยู่ในหลายต่อหลายประเทศ และในที่สุด
พระมหากษัตริย์สยามพระองค์หนึ่งไปทำสงครามได้ชัยชนะ จึงอัญเชิญมาประดิษฐานไว้ พวกพระภิกษุสงฆ์โงะ
กันว่า พระพุทธรูปองค์นี้บางทีก็แสดงปาฏิหาริย์เสด็จออกไปเที่ยวนอกพระบรมมหาราชวัง แต่จะทรงกระทำก็
เฉพาะเวลาที่ไม่มีใครเห็นเท่านั้น. แท่นเจริญพระพุทธรูปนั้นเล็กและมืดทึบมาก แต่มีขวาล้างห้าสิบดวงตาม
ไฟอยู่ทั้งวันทั้งคืน แต่สิ่งที่จะทำให้ท่านประหลาดมากที่สุดก็คือ ที่สุดตอนของแท่นเจริญพระพุทธรูปนั้น มีพระ
พุทธรูปประดิษฐานอยู่องค์หนึ่งเป็นทองหล่อ คือใช้ทองคำหลอมละลายเทลงในแม่พิมพ์ มีขนาดสูงราวสี่สิบสอง
ฟุต กว้างราวสิบสามหรือสิบสี่ฟุต และมีความหนาถึงสามนิ้วฟุต ว่ากันว่าต้องใช้ทองคำหนักถึงสิบสองล้านสี่แสน
ลิแวนระ นอกจากนี้เรายังได้เห็นพระพุทธรูปทองคำหล่อในที่ต่าง ๆ อีกสิบเจ็ดหรือสิบแปดองค์สูงเท่าตัวคน ส่วน
มากประดับเพชรที่นิ้วพระหัตถ์ ประดับมรกตกับทับทิมที่พระนลาฏกับที่พระนาภี พระพุทธรูปเหล่านี้เป็นทองคำ
แท่นนอนเราได้ลองสัมผัสและดูแล้ว และแม้ว่าเราจะได้เข้าไปอยู่ห่างพระพุทธรูปองค์ใหญ่ ๆ ตั้งห้าหรือหกฟุต
ก็ดี โดยที่มิได้สัมผัสเลย เราก็เชื่อว่าหล่อด้วยทองคำเช่นเดียวกับองค์อื่น ๆ เหมือนกัน และเมื่อมองดูด้วยตาเปล่า
แล้ว ก็เห็นว่าเนื้อโลหะชนิดเดียวกันมีอยู่กว่าสามสิบองค์ที่หุ้มคลุมด้วยอังสะทองคำ ข้าพเจ้าจะไม่พรรณนาถึง
พระพุทธรูปอีกสามองค์ ซึ่งมีความสูงถึงยี่สิบฟุต และอีกกว่าร้อยห้าสิบองค์ที่มีความสูงขนาดธรรมดา เพราะหุ้ม
ทองคำไว้เพียงสองหรือสามชั้นเท่านั้น.” ดู บาทหลวง เดอ ซัวซีย์, จดหมายเหตุรายวันการเดินทางไปสู่ประ-

พระเกียรติยศกรุงศรีอยุธยาว่าได้แก่ พระมหาปราสาท พระราชมณเฑียร พระที่นั่งองค์ต่าง ๆ พระมหาธาตุ พระมหาเจดีย์ ในส่วนของพระพุทธรูปได้กล่าวถึงพระศรีสรรเพชญ์ไว้เป็นอันดับแรก และมีพระพุทธรูปสำคัญองค์อื่น ๆ ดังจะคัดลงมาไว้ทั้งหมดดังนี้

พระมหาพุทธรูปปฏิมากรที่มีพระพุทธานุภาพเป็นหลักทรงนั้น ๔ องค์ คือ พระพุทธศรีสรรเพชญดาญาณยืนสูง ๘ วา หุ้มทองคำทั้งพระองค์อยู่ในพระมหาวิหารวัดพระศรีสรรเพชญ์ ๑ พระพุทธสิหิงค์นั่งคัสสมาธิเพชรหน้าตัก ๔ ศอก หล่อด้วยนาคชมภูษอยู่ในพระมหาวิหารยอดปราสาทปราสาทในวัดพระศรีสรรเพชญ์ ๑ พระพุทธรูปมโหรีปางนาคคัสสมาธิหน้าตักศอกคืบ หล่อด้วยทองคำทั้งแท่งทรงเครื่องตันอยู่ในพระวิหารวัดพระศรีสรรเพชญ์ ๑ พระพุทธสยมภูฏาญาณโมฬี นั่งสมาธิหน้าตัก ๑๖ ศอก หล่อด้วยทองเหลืองอยู่ในพระมหาวิหารยอดมณฑปในวัดสูงมงคลพิตร ๑ พระพุทธรูปมโหรีปางนาคคัสสมาธิหน้าตักศอกคืบ หล่อด้วยทองเหลืองอยู่ในวัดโคก ๑ พระพุทธเจ้าทรงนางเชิงทรงนั่งสมาธิหน้าตัก ๑๐ ศอก อยู่ในพระวิหารวัดพระนางเชิง ๑ พระพุทธคันธารราษฎร์นั่งสมาธิหน้าตักศอกหนึ่ง หล่อด้วยทองสัมฤทธิ์ ลอยน้ำมาแต่ปากชีได้เชิญไว้ในวิหารวัดธรรมิกวราราม มีพระพุทธานุภาพมากขอฝนให้ตกก็ได้ ๑ พระพุทธจันทร์แดงอยู่ในพระวิหารวัดพระศรีสรรเพชญ์ ๑ รวม ๔ พระองค์

พระพุทธรูปไสยาศน์วัดป่าโมกขยาวเส้นห้าวา ๑ พระพุทธรูปไสยาศน์วัดพระนอนจักรศรียาว ๑๖ วา ๑ พระพุทธรูปไสยาศน์วัดขุนอินประมุขยาว ๘ วา ๑ พระพุทธรูปไสยาศน์วัดโพธิ์อรุณญิก ยาว ๑๕ วา ๑ ... สิ่งนี้เป็นศรีพระนครกรุงศรีอยุธยา สืบมาแต่โบราณ^{๒๔}

พระศรีสรรเพชญ์ได้ประดิษฐานเป็นหลักของบ้านเมืองมาจนกระทั่ง พ.ศ. ๒๓๑๐ ในแผ่นดินสมเด็จพระเจ้าเอกทัศ เมื่อเสียกรุงแก่พม่า พม่าได้สุ่มไฟ ลอกเอาทองคำที่หุ้มพระศรีสรร-

เทศสยาม ในปี ค.ศ. ๑๖๘๕ และ ๑๖๘๖ ฉบับสมบูรณ์, แปลโดย สันต์ ท. โกมลบุตร (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์ก้าวหน้า, ๒๕๑๖), หน้า ๔๐๘-๔๑๑.

^{๒๔} คำให้การขุนหลวงวัดประดู่ทรงธรรม เอกสารจากหอหลวง, หน้า ๒๔-๒๕; และดูเรื่อง "มหาเจดีย์สถาน" ประกอบใน "คำให้การชาวกรุงเก่า," ใน คำให้การชาวกรุงเก่า คำให้การขุนหลวงวัดประดู่ทรงธรรม และพระราชพงศาวดารกรุงเก่า ฉบับหลวงประเสริฐอักษรนิติ์, หน้า ๒๐๓-๒๐๔.

เพชฌุไปหมด คงเหลืออยู่แต่ซากแกนที่เป็นสัมฤทธิ์^{๖๕} ครั้นต่อมาพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกได้โปรดฯให้เชิญซากพระศรีสรรเพชญ์ มาบรรจุไว้ในพระมหาเจดีย์ที่วัดพระเชตุพนแล้วถวายพระนามพระมหาเจดีย์นั้นว่า “พระมหาเจดีย์ศรีสรรเพชญดาญาณ”

เป็นที่น่าสังเกตว่า เหตุใดพม่าซึ่งเป็นเมืองที่นับถือพุทธศาสนานิกายเถรวาทที่สำคัญที่สุดแห่งหนึ่งในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ จึงได้ทำร้ายต่อพระพุทธรูป ทำลายพระไตรปิฎก ฆ่าพระภิกษุสงฆ์ อันเป็นสิ่งแทนพระรัตนตรัยได้ถึงเพียงนี้ ทั้งนี้คงมิใช่ด้วยพม่าเป็นผู้ที่มีนิสัยโหดเหี้ยมเป็นปรกติวิสัยดังที่เข้าใจกันมา แต่น่าจะเป็นเพราะเหตุผลทางการเมือง ดังที่ นิธิ เอียวศรีวงศ์ กล่าวไว้ว่า

การทำลายล้างอย่างบ้าคลั่งเหล่านี้ เป็นส่วนหนึ่งของนโยบายของพม่า... คือทำลายแหล่งที่เป็นปัจจัยบั่นทอนความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันของราชอาณาจักรอังวะให้สิ้น เพื่อมิให้มีกำลังที่จะมี “พระบรมโพธิสมภาร” ให้แก่หัวเมืองพม่าพึ่งพาได้อีก เพราะฉะนั้น การทำลายศูนย์กลางอันศักดิ์สิทธิ์ของไทยนี้จึงเป็นส่วนหนึ่งของนโยบายทางการเมืองพม่า มิใช่เป็นความโหดร้ายทารุณของกองทัพโจรอย่างที่เราเข้าใจกันมา พระนครศรีอยุธยา จึงถูกทำลายทางวัตถุ เช่น เสา กวาดต้อนผู้คน รื้อป้อมปราการ และอาจมีการทำลายทางไสยศาสตร์ผสมอยู่ด้วย ได้แก่การเผาทำลายพระอาราม, เจดีย์วิหาร และพระพุทธรูป ซึ่งล้วนเป็น “ขวัญ” ของเมือง^{๖๖}

เพราะฉะนั้นการทำลายพระพุทธรูป โดยเฉพาะพระศรีสรรเพชญ์จึงเป็นการกระทำบนพื้นฐานของเหตุผลทางการเมือง ไม่ใช่เป็นการกระทำบนพื้นฐานของชาวพุทธที่ดี (ในสายตาพม่า) และวิธีดังกล่าวก็เป็นจิตวิทยาที่ได้รับการพิสูจน์แล้วว่า ประสบผลเป็นอย่างดี เพราะเหตุการณ์ในครั้งนั้นยังคงฝังลึกอยู่ในจิตใจของคนไทยรุ่นต่อ ๆ มาไม่ขาดสายจนกระทั่งปัจจุบันนี้^{๖๗}

แต่ถึงอย่างไรก็ตาม เรายังเห็นได้ว่าพม่าไม่ได้มีเจตนาที่จะทำลายพระพุทธรูปเพราะต้องการทองคำหรือสิ่งของอันมีค่า แต่มีความจำเป็นที่จะต้องทำลาย เนื่องจากพระพุทธรูปถือเป็นสัญลักษณ์ที่สำคัญอย่างหนึ่งในทางการเมือง ที่แสดงถึงพระราชอำนาจและพระเกียรติยศของ

^{๖๕} พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา เล่ม ๒ พิมพ์ครั้งที่ ๑๐ (กรุงเทพฯ: สำนักวรรณกรรมและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร, ๒๕๔๘), หน้า ๑๕๒.

^{๖๖} นิธิ เอียวศรีวงศ์, กรุงเทพฯ, พระเจ้าตากฯ และประวัติศาสตร์ไทย ว่าด้วยประวัติศาสตร์และประวัติศาสตร์นิพนธ์ พิมพ์ครั้งที่ ๗ (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มติชน, ๒๕๔๕), หน้า ๘๙.

^{๖๗} ดู สุเนตร ชุตินทรานนท์, “พม่าในสำนักและความเข้าใจของคนไทย,” ใน พม่ารบไทย : ว่าด้วยการสงครามระหว่างไทยกับพม่า, พิมพ์ครั้งที่ ๔ (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มติชน, ๒๕๔๗), หน้า ๒๗-๖๗.

กษัตริย์อยุธยา ซึ่งรวมไปถึงเป็นศูนย์กลางอำนาจความศักดิ์สิทธิ์ ที่ได้รวบรวมจิตวิญญาณของชาวอยุธยาให้เป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน

พระศรีสรรเพชญ์เป็นพระพุทธรูปที่มีขนาดใหญ่มาก จึงไม่สามารถเชิญไปยังพม่าได้ ดังเช่นพระพุทธรูปสำคัญองค์อื่น ๆ ซึ่งคงจะได้ถูกเชิญไปพม่าเกือบทั้งหมด และในสมัยต่อ ๆ มาจึงได้สูญหาย หรือถูกทำลาย (ด้วยเหตุผลต่าง ๆ) ไปเสียหมด ทั้งนี้ยกเว้นพระพุทธรูปบางองค์ เช่น พระพุทธสิหิงค์ เนื่องจากชาวเชียงใหม่ในครั้งนั้นเป็นพวกกับพม่า จึงได้เชิญไปยังเชียงใหม่ พระพุทธรูปที่หลงเหลืออยู่นอกจากนั้นก็ได้รับความเสียหายไม่มากนักน้อย ดังปรากฏว่าในสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ได้มีการเชิญพระพุทธรูปเป็นจำนวนมาก ที่ชำรุดหักพัง ซึ่งรวมถึงพระพุทธรูปจากอยุธยา ลงมาบูรณะให้คืนดีดังเดิม

และด้วยเหตุที่ไม่สามารถเชิญพระศรีสรรเพชญ์ไปยังพม่าได้ ดังนั้นจึงเหลือทางเลือกเพียงทางเดียวคือต้องทำลายทิ้ง และจากวิธีการทำลายพระศรีสรรเพชญ์ของพม่าทำให้ทราบได้ว่าพม่ายังพอมีความเคารพพระศรีสรรเพชญ์ในฐานะที่เป็นรูปแทนพระพุทธเจ้าอยู่บ้าง โดยดูจากการใช้วิธีสุมนไฟ ซึ่งเป็นวิธีที่ยุ่งยากลำบาก และใช้เวลานานกว่าที่ทองคำจะละลายลงมา ทั้งนี้พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงกล่าวถึงเรื่องนี้ไว้ว่า “ครั้นเมื่อเสียกรุงพม่าเอาไฟไปสุมนให้ทองคำไหลลงมา เพราะเหตุว่าพระนั้นหุ้มแผ่นลงจะลอกยาก เมื่อถูกไฟแรงเช่นนั้น หุ่นทองเหลืองข้างในก็พลุนชำรุดไปด้วย”^{๖๔} จะสังเกตได้ว่าวิธีดังกล่าวเป็นวิธีที่ทำให้พม่ารู้สึกเบาใจขึ้นในฐานะผู้จะต้องมาทำลายขวัญเมืองของศัตรู ซึ่งในขณะที่เดียวกันก็เป็นสิ่งแทนพระพุทธเจ้าที่ทั้งชาวไทยและชาวพม่าต่างก็เคารพนับถืออย่างสูงสุด^{๖๕}

การลอกทองคำไปแบบ “ดื้อ ๆ” เป็นสิ่งที่สามารถกระทำได้ เพราะ “ข้างหน้านั้นทองเนื้อ ๗ น้ำสองขา ข้างหลังนั้นทองเนื้อ ๖ น้ำสองขา” กล่าวคือ ด้านหน้าเป็นทองเนื้อเจ็ด ส่วนด้าน

^{๖๔} พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, “พระราชวิจารณ์ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (เฉพาะตอน พ.ศ. ๒๓๑๐-๒๓๖๓),” ใน จดหมายเหตุความทรงจำ ของ กรมหลวงนรินทรเทวี พิมพ์พร้อมกับฉบับเพิ่มเติม (พ.ศ. ๒๓๑๐-๒๓๔๑) และ พระราชวิจารณ์ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (เฉพาะตอน พ.ศ. ๒๓๑๐-๒๓๖๓), พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานฌาปนกิจศพ นางสาวเรียบริวิเศษกุล ณ เมรุวัดธาตุทอง พระโขนง วันที่ ๓๑ ตุลาคม พุทธศักราช ๒๕๐๙ (พระนคร: โรงพิมพ์พระจันทร์, ๒๕๐๙), หน้า ๒๖๐.

^{๖๕} ในกฎหมายตราสามดวงระบุว่าพระพุทธรูปมีความสำคัญอย่างมากในพระศาสนาและได้ระบุถึงความผิดที่เกี่ยวกับการทำร้ายหรือทำลายพระพุทธรูปว่าเป็นความผิดร้ายแรงมีโทษสูงสุดถึงประหารชีวิต. ดูในกรมศิลปากร, กฎหมายตราสามดวง (กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, ๒๕๒๑), หน้า ๒๐๘, ๔๓๒, ๔๕๕-๔๕๖, ๕๒๓-๕๒๔, ๖๐๕-๖๐๙, ๖๓๔, ๖๖๗, ๖๘๖, ๗๒๒-๗๒๓, ๗๖๐.

หลังเป็นทองเนื้อหก ไม่ได้เป็นทองเนื้อเดียวกันที่ประสานกันสนิท หากแต่ถูกประสานกันด้วยวิธีหุ้ม
 แผลง ซึ่งจะทำให้สามารถลอกเอาทองคำออกไปได้รวดเร็วและง่ายกว่าการใช้ไฟหลอม ถ้าหากพม่า
 เลือกใช้วิธีนี้รูปที่ลอกไปนั้นจะยังคงมี “เค้าโครง” เป็นพระพุทธรูปอยู่ แต่พม่าเลือกที่จะไม่ทำเพราะ
 คงจะเป็นการกระทำที่ดูโหดร้ายในสายตาของพม่า

พระศรีสรรเพชญ์ได้เคยถูกทหารพม่าคนหนึ่งตัดพระกรมาแล้วอย่างง่ายดายเมื่อ พ.ศ.
 ๒๑๑๒ ในสมัยสมเด็จพระมหินทราธิราช เมื่อกรุงศรีอยุธยาเสียแก่พม่าครั้งที่ ๑ ซึ่งลักษณะการดัง
 กล่าวในครั้งนั้น ดูจะเป็นการกระทำเยี่ยง “โจรกระหายทอง” มากกว่าเมื่อครั้งเสียกรุงครั้งที่ ๒ ใน
 พ.ศ. ๒๓๑๐ เสียอีก หากแต่เป็นการกระทำของคนเพียงคนเดียว(หรือกลุ่มเดียว) โดยพระเจ้าบุเรง
 นองไม่มีนโยบายที่จะทำอันตรายต่อพุทธศาสนาเลย^{๙๐} ดังที่บาทหลวง เดอ ชัวซีย์ได้มีโอกาสเข้าไป
 ชมพระศรีสรรเพชญ์ และได้ทราบเรื่องราวดังกล่าว ท่านได้ยืนยันว่าได้เห็นรอยต่อของพระกรที่ถูก
 ตัดไป โดยได้เขียนบันทึกไว้เมื่อ พ.ศ. ๒๒๒๘ ดังนี้

ด้วยความสุภาพในพระมรรยาตดังนี้ พระองค์ทรงขอสิ่งไรก็ได้รับ
 สมพระราชประสงค์ถ้วนทุกสิ่ง และถอนทัพกลับไปกรุงพะโคพร้อมด้วย
 ทรัพย์สมบัติมหาศาล และกวาดต้อนผู้คนเอาไปเป็นเชลยเป็นอันมาก แต่
 มิได้แตะต้องวัดวาอารามเลย ด้วยศาสนาของชาวสยามกับชาวพะโคนั้น
 เป็นศาสนาเดียวกัน หากแต่ว่ามีทหารของพระองค์ท่านคนหนึ่งเข้าไปใน
 วัดของกษัตริย์สยาม (วัดพระศรีสรรเพชญ์) แล้วตัดเอาพระกรข้างหนึ่งของ
 พระพุทธรูปทองคำองค์ใหญ่ไป ต่อมาได้มีการปฏิสังขรณ์ขึ้นใหม่ให้สม-
 บุรณ์ดังเดิม และข้าพเจ้ายังได้เห็นรอยต่ออยู่^{๙๑}

พระศรีสรรเพชญ์แม้จะเป็นพระพุทธรูปองค์หนึ่งในจำนวนหลายๆ องค์ของอยุธยา แต่
 ก็ถือได้ว่ามีความสำคัญที่สุด และเป็นตัวแทนสำคัญที่แสดงให้เห็นถึงนโยบายทางการรบที่เปลี่ยน

^{๙๐} ในพงศาวดารเพียงแต่ระบุว่า “พระเจ้าหงสาวดีก็ให้เทเอาครวอพยพชาวพระนคร แลรูปภาพทั้ง
 ปวงในหน้าพระบัญชาชั้นลึงหนั้นส่งไปเมืองหงสาวดี” รูปภาพหรือประติมากรรมสัมฤทธิ์นี้บางส่วนยังคงเหลืออยู่
 ในพม่าจนถึงปัจจุบัน. ดู “พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับพระจักรพรรดิพงศ์(จาด),” ใน พระราชพงศา-
 วดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม) กับ พระจักรพรรดิพงศ์ (จาด), (พระนคร: สำนักพิมพ์คลัง-
 วิทยา, ๒๕๐๗), หน้า ๖๒๕-๖๒๖; และดูเทียบใน “พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม),”
 ใน เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๑๙.

^{๙๑} บาทหลวง เดอ ชัวซีย์, จดหมายเหตุรายวันการเดินทางไปสู่ประเทศสยาม ในปี ค.ศ.
 ๑๖๘๕ และ ๑๖๘๖ ฉบับสมบูรณ์, หน้า ๔๔๐ - ๔๔๑.

แปลงไปของพม่า เพราะเป็นที่ประจักษ์กันโดยทั่วไปว่าการศึกสงครามในสมัยโบราณ เมื่อฝ่ายที่ได้ชัยชนะเข้าไปในเมืองของฝ่ายที่พ่ายแพ้ ก็ย่อมจะเข้าไปชนทรัพย์สมบัติที่จะพึงริบมาได้ มีการจับผู้คนเอามาเป็นเชลย อย่างที่เรียกว่า “การเข้าปล้นเมือง” หรือ “การเทครัว” ดังที่มีให้เห็นได้จากศิลาตั้งที่ไปในพงศาวดาร สายชล สัตยานุรักษ์กล่าวว่า การทำสงครามก็คือการปล้นขนาดใหญ่ นั่นเอง^{๓๖} แต่ก็ไม่เคยมีครั้งใดที่สงครามจะมีผลกระทบกระเทือนไปถึงพระพุทธรูป พระไตรปิฎก และพระสงฆ์อย่างมากมายเท่ากับเมื่อคราวเสียกรุงครั้งที่ ๒ นี้ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพได้ทรงกล่าวถึงความไม่เหมาะสมที่พม่าได้กระทำกับสิ่งๆ ที่เนื่องในพระพุทธศาสนา โดยเฉพาะกับพระพุทธรูปดังนี้ “พม่าที่เขยวตรวจเก็บบรรดาทรัพย์สมบัติทั้งสิ่งของของหลวงของราชวรตลอดจนเงินทองของเครื่องพุทธรูปตามพระอารามใหญ่น้อย ไม่เลือกว่าของที่ จะหยิบยกได้หรือที่ไม่พึงจะหยิบยกได้ดังเช่นทองเงินที่แผ่หุ้มพระพุทธรูป มีทองคำที่หุ้มพระศรีสรรเพชญดาญาณ เป็นต้น พม่าก็เอาไฟลุมพระพุทธรูปให้ทองละลายเก็บเอามาจนสิ้น”^{๓๗}

ในส่วนของอยุธยา มีนโยบายที่จะไม่ทำอันตรายต่อพุทธศาสนา โดยเฉพาะในยามศึกสงคราม ดังที่กฎหมายตราสามดวงระบุว่า “มาตราหนึ่ง สมเด็จพระมหารัชมังคลาจารย์เจ้าอาวาสวัดสุทัศน์เทพวรารามราชวรมหาวิหารไปกราบพระนริศสงครามกิติ ไปประกาศแห่งใดใดกิติ ท่านหนีให้มีผู้กราชบาดาลังพระเจดีย์พระศรีมหาโพธิ์พระวิหารกุฎีสถานบริเวณพระนครอันเลยถ้าผู้ใดขึ้นกระทำ ท่านจะให้ทวนด้วยลวดหนัก ๑๐ ที”^{๓๘} ดังนั้นในสงครามครั้งนี้จึงทำให้ดูเหมือนว่าพม่าไม่มีความชอบธรรมที่จะเป็นผู้ได้รับชัยชนะอย่างสมศักดิ์ศรี^{๓๙} มีหน้าซ้ำกองทัพพม่ายังถูกกล่าวถึงว่าเป็นเพียง “กองโจร” หรือ “พวกหัวขโมย” ที่หวังแต่ทรัพย์สมบัติเท่านั้น^{๔๐} ซึ่งสอดคล้องกันโดยบังเอิญกับกฎหมายที่ตราในสมัยอยุธยาที่ว่า ผู้ใดนำเอาพระพุทธรูปพระธรรม (คือพระไตรปิฎก) “มาทุบตีเหยียบย่ำ ทำทุราจารการลามกประการใดกิติ... ท่านว่ามันจำพวกนี้เป็นผู้ร้ายยิ่งโจร”^{๔๑}

^{๓๖} สายชล สัตยานุรักษ์, “พระแก้วมรกต : จากล้านนาสู่ล้านช้างถึงกรุงธนบุรี-กรุงเทพฯ,” ศิลปวัฒนธรรม ๒๕ (เมษายน ๒๕๔๗): ๑๖๖.

^{๓๗} สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, ไทยรบพม่า พิมพ์ครั้งที่ ๖ (พระนคร: แพร่พิทยา, ๒๕๑๔), หน้า ๓๗๒.

^{๓๘} กรมศิลปากร, กฎหมายตราสามดวง, หน้า ๕๐๙.

^{๓๙} ดู สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, ไทยรบพม่า, หน้า ๓๔๐-๓๔๑.

^{๔๐} พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, “พระราชวิจารณ์ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (เฉพาะตอน พ.ศ. ๒๓๑๐-๒๓๖๓),” ใน จดหมายเหตุความทรงจำ ของ กรมหลวงนรินทรเทวี พิมพ์พร้อมกับฉบับเพิ่มเติม (พ.ศ. ๒๓๑๐-๒๓๔๑) และ พระราชวิจารณ์ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (เฉพาะตอน พ.ศ. ๒๓๑๐-๒๓๖๓), หน้า ๗๓-๗๗, ๒๓๙, ๓๒๘.

^{๔๑} กรมศิลปากร, กฎหมายตราสามดวง, หน้า ๕๒๓.

พระพุทธรูปหิน และพระแก่นจันทน์แดง

เมื่อสมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ ๑ (ขุนหลวงพะงั่ว) ได้เชิญพระพุทธรูปหินมายังพระนครศรีอยุธยาใน พ.ศ. ๑๙๑๘ ต่อมาพระพุทธรูปหินได้ไปประดิษฐานยังเมืองต่าง ๆ มีกำแพงเพชร เชียงราย และเชียงใหม่ตามลำดับ จน พ.ศ. ๒๒๐๕ สมเด็จพระนารายณ์ได้เสด็จขึ้นไปตีเชียงใหม่ จึงได้เชิญพระพุทธรูปหินและพระแก่นจันทน์แดงปางนาคปรก^{๔๘} ลงมาด้วย โดยก่อนหน้านั้นสมเด็จพระนเรศวรและสมเด็จพระเอกาทศรถได้เคยเสด็จขึ้นไปนมัสการถึงเมืองเชียงใหม่มาแล้ว^{๔๙}

นับถือกันว่าพระพุทธรูปหินมีความศักดิ์สิทธิ์มากถึงกับมีอำนาจพาเหินเดินอากาศได้ มีเรื่องเล่ากันว่า เดิมทีที่พระเนตรพระพุทธรูปหินคังแก้วมณีวิเศษ จึงทำให้สามารถพาเหินเดินอากาศได้ ต่อมาแก้วมณีถูกลักไป ตั้งแต่นั้นมาพระพุทธรูปหินจึงไม่สามารถพาเหินเดินอากาศได้อีก^{๕๐} อภินิหารของพระพุทธรูปหินยังได้มีบันทึกไว้เมื่อคราวที่เชียงใหม่มาขอพึ่งพระบรมโพธิสมภารต่อสมเด็จพระนารายณ์ เมื่อถูกพวกจีนฮ่อล้อมเมืองไว้ เมื่อ พ.ศ. ๒๒๐๓ โดยได้ “เสียงทวยในอารามพระพุทธรูปหินซึ่งอยู่ ณ เมืองเชียงใหม่ ว่าถ้าประเทศใดจะเป็นที่พึ่งที่พึ่งที่พำนักได้ไซ้ ขอพระพุทธรูปเจ้าลำแดงให้เห็นประจักษ์ และพระพุทธรูปหินคังแก้วมณีวิเศษ มายังกรุงเทพพระมหานครบวรทวารวดีศรีอยุธยา”^{๕๑} ข้อความข้างต้นนอกจากเป็นการแสดงถึงความศักดิ์สิทธิ์ของพระพุทธรูปหินแล้ว ยังเป็นการแสดงให้เห็นถึงอำนาจบารมีของอยุธยาในขณะนั้น ที่ไม่มีผู้ใดสามารถช่วยเชียงใหม่ได้ดีไปกว่าอยุธยา และนอกจากนี้ยังอาจเป็นการบอกล่วงหน้าไว้ว่า ต่อไปพระพุทธรูปหินจะได้อาศัยอยู่ที่อยุธยา ซึ่ง ๒ ปีหลังจากนั้นสมเด็จพระนารายณ์ก็ได้เชิญพระพุทธรูปหินลงมายังอยุธยา

คำให้การชาวกรุงเก่า^{๕๒} ได้กล่าวชื่อพระพุทธรูปหินที่เพี้ยนไป เป็นพระพุทธรูปหิน เหตุที่ทราบได้ว่าเป็นพระพุทธรูปหินนั้น นอกจากชื่อที่คล้ายคลึงกันแล้ว ยังได้กล่าวว่าพระพุทธรูปหินที่หล่อด้วยนากและสมเด็จพระนเรศวรเชิญมาจากเชียงใหม่(ที่ถูกต้องคือสมเด็จพระนารายณ์) ซึ่งใน

^{๔๘} ดูเรื่องพระแก่นจันทน์แดงใน กรมศิลปากร, วรรณกรรมสมัยรัตนโกสินทร์ เล่ม ๔ ชินกาลมาลีปกรณ์, หน้า ๔๐๗, ๔๑๐-๔๑๓.

^{๔๙} “พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม),” ใน พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม) กับ พระจักรพรรดิพงศ์ (จาด), หน้า ๓๐๗.

^{๕๐} ดู “คำให้การชาวกรุงเก่า,” ใน คำให้การชาวกรุงเก่า คำให้การขุนหลวงหาวัด และพระราชพงศาวดารกรุงเก่า ฉบับหลวงประเสริฐอักษรนิติ์, หน้า ๑๑๔, ๑๒๕-๑๒๖; บาทหลวง เดอ ซัวซีย์, จดหมายเหตุรายวันการเดินทางไปสู่ประเทศสยาม ในปี ค.ศ. ๑๖๘๕ และ ๑๖๘๖ ฉบับสมบูรณ์, หน้า ๔๐๙.

^{๕๑} “พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม),” ใน พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม) กับ พระจักรพรรดิพงศ์ (จาด), หน้า ๓๙๓.

^{๕๒} “คำให้การชาวกรุงเก่า,” ใน คำให้การชาวกรุงเก่า คำให้การขุนหลวงหาวัด และพระราชพงศาวดารกรุงเก่า ฉบับหลวงประเสริฐอักษรนิติ์, หน้า ๑๕๐, ๑๗๕, ๒๐๓.

คำให้การขุนหลวงวัดประดู่ทรงธรรม เอกสารจากหอหลวง ก็กล่าวไว้ว่าพระพุทธรูปที่นั่นหล่อด้วย
 นากเช่นกัน และพระพุทธรูปที่เชิญมาจากเชียงใหม่ที่มีหลักฐานในพงศาวดาร ก็ปรากฏว่ามีแต่พระ
 พุทธสิหิงค์และพระแก่นจันทน์แดงเท่านั้น ดังนั้นพระพุทธรูปที่นั่นก็คือพระพุทธรูปที่นั่นเอง

นอกจากนี้คำให้การชาวกรุงเก่ายังได้ระบุว่าพระพุทธรูปที่ใช้ในพิธีขอฝนด้วย^{๕๓} ทั้ง
 นี้อาจเนื่องมาจากความศักดิ์สิทธิ์ของพระพุทธรูปที่ที่สามารถแสดงอิทธิฤทธิ์ได้ต่าง ๆ นานาตาม
 ความเชื่อของคนในสมัยอยุธยา เป็นต้นว่าเหาะเหินเดินอากาศได้ หรืออาจเกี่ยวกับเรื่องพญานาค
 แปลงกายเป็นพระพุทธรูปเจ้า ซึ่งเป็นต้นกำเนิดของพระพุทธรูปที่ พิธีขอฝนเป็นพิธีที่ถูกพันกับความ
 เชื่อเรื่องนาคให้น้ำไม่มากก็น้อย ดังนั้นเมื่อจะประกอบพิธีดังกล่าว พระพุทธรูปซึ่งเป็นพระพุทธรูป
 ที่เกี่ยวข้องกับพญานาคจึงได้ถูกเชิญเป็นประธานในพิธี และอาจเป็นด้วยเหตุนี้เอง เมื่อถึงเทศ
 กาลสงกรานต์จึงได้มีการเชิญพระพุทธรูปออกให้ประชาชนได้สงกรานน้ำเป็นประจำทุกปี เพื่อความ
 เป็นสิริมงคล และเพื่อให้ฝนตกต้องตามฤดูกาล

โดยฐานะของพระพุทธรูปในประวัติศาสตร์อยุธยา กล่าวได้ว่ามีความสำคัญรอง
 จากพระศรีสรรเพชญ์^{๕๔} เป็นที่เคารพสักการะของประชาชนทั่วไปและจะได้เชิญออกประดิษฐาน
 เป็นประธานในพระราชพิธีสำคัญ^{๕๕} หรือเชิญออกไปเป็นประธานในกรณีที่ไม่ได้ประกอบพิธีในวัด
 พระศรีสรรเพชญ์ เป็นต้น ในส่วนของพระแก่นจันทน์แดงในพงศาวดารไม่ได้ระบุถึงรายละเอียดไว้
 มากนัก เพียงแต่บันทึกว่าเป็นพระพุทธรูปที่มีความสำคัญที่สุด ๑ ใน ๘ องค์ โดยอยู่ในลำดับที่ ๘
 ดังที่ระบุไว้ใน คำให้การขุนหลวงวัดประดู่ทรงธรรม เอกสารจากหอหลวง ดังนั้นจึงได้กล่าวรวมไว้
 กับพระพุทธรูปในฐานะที่ได้เชิญเชิญลงมาจากเชียงใหม่พร้อมกัน

พระตรีภพนาถ

ปี พ.ศ. ๒๒๐๑ สมเด็จพระนารายณ์ทรงได้ช้างเผือกมา ๑ ช้าง มีนามว่า “พระอินทร
 ไอยราวรรณวิสุทธิราชากรณี” จึงโปรดฯ ให้สร้างพระพุทธรูปขึ้น ๔ องค์เป็นพระพุทธรูปทรงเครื่องปาง
 ห้ามสมุทรหุ้มทองคำ มีพระนามว่า “พระบรมไตรโลกนาถ” องค์หนึ่ง พระพุทธรูปทรงเครื่องปาง
 ห้ามสมุทรหล่อด้วยทองคำทั้งองค์ มีพระนามว่า “พระตรีภพนาถ” องค์หนึ่ง และพระพุทธรูปหุ้มเงิน
 อีก ๒ องค์ ดังนี้

ก็ให้สถาปนาพระพุทธรูปห้ามสมุทรพระองค์หนึ่งหุ้มทอง และ
 ทรงอาภรณ์ประดับด้วยแหวนอันมีค่า ทรงพระนามสมเด็จพระบรมไตรโลก

^{๕๓} เรื่องเดียวกัน, ๒๐๓.

^{๕๔} คำให้การขุนหลวงวัดประดู่ทรงธรรม เอกสารจากหอหลวง, หน้า ๒๔-๒๕.

^{๕๕} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๒, ๓๓.

นาถ พระองค์สูง ๔ ศอกคืบมีเศษทั้งฐาน แล้วก็ทรงพระราชศรัทธาตรัสให้สถาปนาพระพุทธรูปปฏิมาพระองค์หนึ่ง หล่อด้วยทองนพคุณทั้งแท่ง ทรงพระนามสมเด็จบรมไตรภพนาถ ห้ามสมุทร สูงศอกคืบ ๙ นิ้ว ทรงเครื่องอาภรณ์ประดับพระอุณาโลมเพชร แหลมเท่ามะกรำใหญ่ และสถาปนาพระพุทธรูปปฏิมาหุ้มเงิน ๒ พระองค์ พระองค์หนึ่งสูง ๔ ศอกคืบมีเศษทั้งฐาน พระองค์หนึ่งสูง ๒ ศอกคืบมีเศษ^{๕๖}

ใน คำให้การขุนหลวงวัดประดู่ทรงธรรม เอกสารจากหอหลวง ได้กล่าวถึงพระพุทธรูปสำคัญในลำดับที่ ๓ ว่าคือ "พระพุทธรูปบรมไตรภพนาถ" ปางสมาธิ ทรงเครื่อง หล่อด้วยทองคำทั้งแท่ง^{๕๗} เข้าใจว่าเป็น พระไตรภพนาถนั่นเอง เพียงแต่กล่าวชื่อผิดไป โดยที่ยังมีเค้าของชื่อให้เห็นอยู่หรืออาจจะเข้าใจผิดว่าเป็นพระบรมไตรโลกนาถหุ้มทองคำดังกล่าวข้างต้น มิใช่องค์ที่หล่อด้วยทองทั้งแท่งอย่างพระไตรภพนาถ และที่กล่าวว่าเป็นปางสมาธิ ก็น่าจะหลงกับพระบรมไตรโลกนาถปางสมาธิ ที่สมเด็จพระนเรศวรได้โปรดฯ ให้สร้างขึ้นเมื่อคราวมีชัยแก่พระมหาอุปราชา ดังจะกล่าวถึงต่อไป

พระสยามภูวญาณโมฬี

ในสมัยสมเด็จพระสุริเยนทราธิบดีหรือสมเด็จพระเจ้าเสือทรงโปรดฯ ให้สร้างพระสยามภูวญาณโมฬี, พระสยัตภุทตกามาลี หรือพระสยัมภูจระโมลี ซึ่งเป็นพระพุทธรูปปางขัดสมาธิเพชร หล่อด้วยเบญจโลหะหรือโลหะ ๕ ชนิด มีความสูง ๑๖ ศอก^{๕๘} แต่ในคำให้การขุนหลวงวัดประดู่ทรงธรรม เอกสารจากหอหลวง ให้รายละเอียดที่ต่างไปว่า หน้าตัก ๑๖ ศอก (ไม่ใช่ความสูง ๑๖ ศอก) หล่อด้วยทองเหลือง และประดิษฐานในวัดสุมงคลบพิตร^{๕๙}

พระบรมไตรโลกนาถ (ปางสมาธิ)

เมื่อสมเด็จพระนเรศวรมีชัยชนะเหนือพระมหาอุปราชา ใน พ.ศ. ๒๑๓๕ ทรงโปรดฯ ให้หล่อพระพุทธรูปขึ้นพระองค์หนึ่งไว้เป็นอนุสรณ์ ปางสมาธิหน้าตัก ๒ ศอก หล่อด้วยทองเหลืองเป็น

^{๕๖} "พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม)," ใน พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม) กับ พระจักรพรรดิพงศ์ (จาด), หน้า ๓๔๙.

^{๕๗} คำให้การขุนหลวงวัดประดู่ทรงธรรม เอกสารจากหอหลวง, หน้า ๒๕.

^{๕๘} "คำให้การชาวกรุงเก่า," ใน คำให้การชาวกรุงเก่า คำให้การขุนหลวงหาวัด และพระราชพงศาวดารกรุงเก่า ฉบับหลวงประเสริฐอักษรนิติ์, หน้า ๑๓๑, ๒๐๓.

^{๕๙} คำให้การขุนหลวงวัดประดู่ทรงธรรม เอกสารจากหอหลวง, หน้า ๒๕.

ฝีมือช่างมอญ ประดิษฐาน ณ วัดพนัญเชิง พระราชทานนามว่า“พระบรมไตรโลกนาถ”^{๙๐} ในคำให้การขุนหลวงวัดประดู่ทรงธรรม เอกสารจากหอหลวง กล่าวต่างออกไปว่าหน้าตักกว้าง ๖ ศอก และประดิษฐานอยู่ในวัดโคก^{๙๑} โดยพระพุทธรูปองค์นี้เป็นคนละองค์กับพระบรมไตรโลกนาถ (ปางห้ามสมุทร) ที่สมเด็จพระนารายณ์มหาราช ให้สร้างขึ้นเมื่อ พ.ศ. ๒๒๐๑

นอกจากนี้ในคำให้การชาวกรุงเก่า กล่าวว่าเมื่อคราวสมเด็จพระนเรศวรมหาราชได้ทรงให้สร้างพระพุทธรูปแกะด้วยไม้พระศรีมหาโพธิ์ สูง ๒๐ ศอก ถวายพระนามว่าพระติโลกนาถ^{๙๒} ด้วย

พระพุทธไตรรัตนนายก วัดพนัญเชิง

พระพุทธรูปไตรรัตนนายก หรือพระเจ้าพนัญเชิง (หมายถึงนั่งขัดสมาธิ) เป็นพระพุทธรูปศิลปะอู่ทอง ปูนปั้น ลงรักปิดทอง ปางมารวิชัย มีขนาดใหญ่โตมาก คือ หน้าตักกว้าง ๑๔ เมตรเศษ (๗ วา ๑๐ นิ้ว) สูง ๑๙ เมตร (๙ วา ๒ ศอก) สร้างขึ้นเมื่อ พ.ศ. ๑๘๖๗ ในพงศาวดารระบุว่า “จุลศักราช ๖๘๖ ขวดศก (พ.ศ. ๑๘๖๗) แรกสถาปนาพระพุทธเจ้า เจ้าพนัญเชิง”^{๙๓} ซึ่งหมายความว่าพระพุทธรูปองค์นี้สร้างก่อนการสร้างกรุงศรีอยุธยา ๒๖ ปี หากนับเวลาจนถึงปัจจุบันนี้ก็มีอายุได้ ๖๘๓ ปี ประดิษฐานอยู่ในพระวิหารหลวง วัดพนัญเชิงวรวิหาร

เมื่อคราวเสียกรุงครั้งที่ ๒ ใน พ.ศ. ๒๓๑๐ มีหลักฐานบันทึกไว้ว่าได้เกิดกลางร้ายก่อนที่จะเสียกรุง ดังความต่อไปนี้

เมื่อใกล้จะเสียพระนครศรีอยุธยา นั้น เกิดกลางร้ายต่าง ๆ คือ พระพุทธปฏิมากรใหญ่ในวัดพนัญเชิงมีน้ำพระเนตรไหล พระพุทธปฏิมากรติ-

^{๙๐} “คำให้การขุนหลวงหาวัด,” ใน คำให้การชาวกรุงเก่า คำให้การขุนหลวงหาวัด และพระราชพงศาวดารกรุงเก่า ฉบับหลวงประเสริฐอักษรนิติ์, หน้า ๓๑๑.

^{๙๑} คำให้การขุนหลวงวัดประดู่ทรงธรรม เอกสารจากหอหลวง, หน้า ๒๕; วัดโคกเป็น ๑ ใน ๔ วัดร้างที่ถูกรวมเข้าเป็นอาณาบริเวณเดียวกับวัดพนัญเชิงในสมัยต่อมา ซึ่งอยู่ทางทิศตะวันตกเฉียงใต้ ปัจจุบันเป็นที่ตั้งของโรงเรียนประชาบาล, ตู กรมศิลปากร, ประวัติวัดพนัญเชิงวรวิหาร พิมพ์แจกในงานกุศลพระราชทาน ณ วัดพนัญเชิงวรวิหาร จังหวัดพระนครศรีอยุธยา วันพฤหัสบดีที่ ๑ พฤศจิกายน พุทธศักราช ๒๕๑๖ (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์การศาสนา, ๒๕๑๖), หน้า ๓.

^{๙๒} “คำให้การชาวกรุงเก่า,” ใน คำให้การชาวกรุงเก่า คำให้การขุนหลวงหาวัด และพระราชพงศาวดารกรุงเก่า ฉบับหลวงประเสริฐอักษรนิติ์, หน้า ๙๕, ๑๗๔.

^{๙๓} “พระราชพงศาวดารกรุงเก่า ฉบับหลวงประเสริฐอักษรนิติ์,” ใน คำให้การชาวกรุงเก่า คำให้การขุนหลวงหาวัด และพระราชพงศาวดารกรุงเก่า ฉบับหลวงประเสริฐอักษรนิติ์, หน้า ๔๔๓.

โลกนาถ ซึ่งแกะด้วยไม้พระศรีโพธิ์นั้นพระทรงแยกออกเป็นสองภาค พระพุทธรูปปฏิมากรทองคำเท่าตัวคน และพระพุทธรูปสุรินทรซึ่งหล่อด้วยนากอันประดิษฐานอยู่ในวัดพระศรีสรรเพชญ์ ในพระราชวังนั้นมีพระฉวีเศราห์มองพระเนตรทั้งสองหลุดหล่นลงอยู่บนพระหัตถ์ มีกาสองตัวตีกัน ตัวหนึ่งเผลอตรงยอดเหมฉัตรเจดีย์ที่วัดพระธาตุ ออกลมลงตรงยอดพระเจดีย์เหมือนดังคนจับเสียบไว้ เทวรูปพระนเรศวรนั้นมีน้ำพระเนตรไหล และเปล่งศัพทสำเนียงเสียงอันดัง อสุณีมาตตกลลงหลายครั้งหลายหน พระราชวงศานวงศัข้าราชการก็ไม่ตั้งอยู่ในสัจธรรม สำแดงเหตุที่จะเสียพระนครศรีอยุธยาหลายอย่างหลายประการ ดังกล่าวมาแล้วในเบื้องต้นนั้น”^๔

หากกล่าวถึงเฉพาะพระพุทธรูป ผู้บันทึกเรื่องราวได้ “เลือก” ที่จะกล่าวถึงพระพุทธรูปสำคัญเพียงไม่กี่องค์เท่านั้น ได้แก่ พระพุทธรไตรรัตนนายก พระติโลกนาถ พระพุทธรูปปฏิมากรทองคำเท่าตัวคน (เข้าใจว่าเป็นพระพุทธรูปฉลองพระองค์ของกษัตริย์อยุธยา) และพระพุทธรูปสิงห์ โดยพระพุทธรูปเกือบทั้งหมดเป็นพระพุทธรูปที่ประดิษฐานในวัดพระศรีสรรเพชญ์ ซึ่งเป็นศูนย์รวมความศักดิ์สิทธิ์ในราชอาณาจักรอยุธยา โดยเฉพาะที่จะกล่าวถึงพระศรีสรรเพชญ์ ซึ่งมีความสำคัญมากที่สุดไป แต่ก็ได้ยกให้พระพุทธรไตรรัตนนายก ซึ่งเป็นพระพุทธรูปองค์ใหญ่ที่สร้างก่อนกรุงศรีอยุธยาถึง ๒๖ ปี ขึ้นมามีความสำคัญในระดับเดียวกับพระศรีสรรเพชญ์แทน

ความข้างต้นนั้นนอกจากแสดงให้เห็นถึงความสำคัญของพระพุทธรูปองค์ต่าง ๆ แล้ว ยังสื่อให้เห็นว่าเป็นการเขียนขึ้นโดยบุคคลที่อยู่ในเหตุการณ์ และต้องเขียนขึ้นหลังจากเสียกรุงแล้ว โดยไม่ได้เป็นเรื่องหรือเหตุการณ์ก่อนที่จะเสียกรุงอย่างที่กล่าวอ้างไว้ เพราะไม่ปรากฏว่าได้กล่าวถึงพระศรีสรรเพชญ์ซึ่งถูกทำลายไปในคราวนั้น ทั้งนี้ผู้บันทึกคงตระหนักดีว่าการที่พระศรีสรรเพชญ์ได้ถูกทำลายลงอย่างง่ายดายด้วยฝีมือของพม่า นั้น ความศักดิ์สิทธิ์ของพระศรีสรรเพชญ์ก็ได้ถูกทำลายลงไปพร้อมกันด้วย ดังนั้นจึงไม่ได้กล่าวถึงไว้

พระพุทธรคันธารราษฎร์

พระพุทธรคันธารราษฎร์มีกล่าวถึงใน คำให้การขุนหลวงวัดประดู่ทรงธรรม เอกสารจาก ขุนหลวง เท่านั้น โดยระบุว่า เป็นพระพุทธรูป “นั่งสมาธิหน้าตักศอกหนึ่งหล่อด้วยทองสัมฤทธิ์ ลอย

^๔ “คำให้การชาวกรุงเก่า,” ใน คำให้การชาวกรุงเก่า คำให้การขุนหลวงหาวัด และพระราชพงศาวดารกรุงเก่า ฉบับหลวงประเสริฐอักษรนิติ์, หน้า ๑๗๔-๑๗๕.

นำมาแต่ปีกษได้เชิญไว้ในวิหารวัดธรรมิกราชมีพระพุทธานุภาพมากขอฝนให้ตกก็ได้”^{๙๕} เข้าใจว่าที่ได้ชื่อว่า“คันธารราชกุมาร”เป็นเพราะสามารถทำให้ฝนตกได้ และน่าจะเป็นพระพุทธรูปที่เชิญเข้าในพิธีขอฝนร่วมกับพระพุทธรูหิงค์ด้วยองค์หนึ่ง จึงมีความสำคัญและถูกนับเป็นพระพุทธรูปสำคัญในสมัยกรุงศรีอยุธยาลำดับที่ ๗

พระพุทธรชินราช และพระพุทธรชินสีห์

ในสมัยอยุธยา พระมหากษัตริย์อยุธยาหลายพระองค์ทรงให้ความเคารพนับถือพระพุทธรชินราช และพระพุทธรชินสีห์เป็นพิเศษ โดยได้เสด็จไปทรงนมัสการ มีการเปลื้องเครื่องทรงหรือเครื่องต้นออกบูชาถวายและได้มีการมหรสพสมโภชจนกลายเป็นธรรมเนียมปฏิบัติของเจ้านายที่ได้เสด็จขึ้นไปนมัสการที่เมืองพิษณุโลก^{๙๖} นอกจากนี้ยังเป็นที่น่าสังเกตว่าในพงศาวดารไม่ได้ออกพระนามของพระศรีศาสดา ซึ่งเป็นสิ่งที่น่าประหลาดใจอย่างหนึ่ง โดยกษัตริย์อยุธยาที่ได้เสด็จไปนมัสการพระพุทธรชินราช พระพุทธรชินสีห์ และอาจรวมไปถึงพระศรีศาสดาด้วยมีดังนี้

สมเด็จพระรามาธิบดีเจ้านมัสการพระพุทธรชินราช พระพุทธรชินสีห์ ทรงเปลื้องเครื่องต้นถวาย มีการสมโภช ๗ วัน^{๙๗}

แผ่นดินสมเด็จพระมหาธรรมราชา สมเด็จพระนเรศวรทรงเปลื้องเครื่องทรงออกบูชาถวายพระพุทธรชินราช พระพุทธรชินสีห์ มีการสมโภชมหรสพ ๓ วัน โดยในแผ่นดินนี้ได้เสด็จไปทรงบูชา ๒ ครั้ง^{๙๘}

ในแผ่นดินสมเด็จพระนเรศวร สมเด็จพระเอกาทศรถเสด็จไปทรงนมัสการพระพุทธรชินราช และโปรดฯ ให้นำทองนพคุณเครื่องราชูปโภค มาทำเป็นทองสำหรับปิดพระพุทธรชินราช โดยได้เสด็จไปปิดทองด้วยพระหัตถ์ของพระองค์เอง มีการมหรสพ ๗ วัน^{๙๙}

สมเด็จพระนารายณ์เสด็จไปทรงนมัสการพระพุทธรชินราช พระพุทธรชินสีห์ มีการมหรสพสมโภช ๓ วัน^{๑๐๐}

^{๙๕} คำให้การขุนหลวงวัดประดู่ทรงธรรม เอกสารจากหอหลวง, หน้า ๒๕.

^{๙๖} พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, เที่ยวเมืองพระร่วง, หน้า ๒๓๑.

^{๙๗} “พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม),” ใน พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม) กับ พระจักรพรรดิพิงศ์ (จาด), หน้า ๘.

^{๙๘} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๓๓, ๑๔๖.

^{๙๙} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๐๒-๓๐๓.

^{๑๐๐} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๙๕; พงศาวดารบางฉบับว่าเสด็จไปบูชา ๓ ครั้ง. ดู พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับสมเด็จพระพนรัตน์ วัดพระเชตุพน พิมพ์ครั้งที่ ๔ (พระนคร: สำนักพิมพ์คลังวิทยา, ๒๕๑๔), หน้า ๓๙๙, ๔๖๓, ๔๖๕.

สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศเสด็จไปสมโภชพระพุทธรชินราชพระพุทธรชินสีห์ ๓ วัน^{๑๑๑}

พระพุทธรไสยาสน์ วัดป่าโมก

พระพุทธรไสยาสน์ วัดป่าโมก จังหวัดอ่างทอง เป็นพระพุทธรูปที่มีความสำคัญทางประวัติศาสตร์องค์หนึ่ง สร้างในสมัยสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวท้ายสระ องค์พระยาว ๖๐ ศอก (๑ เส้น ๕ วา) เมื่อ พ.ศ. ๒๒๖๔ กระแสน้ำได้เซาะตลิ่งพัง เกรงกันว่าในไม่ช้าจะเซาะเข้ามาถึงวิหารพระพุทธรไสยาสน์อันจะเป็นอันตรายแก่องค์พระได้ พระยาราชสงครามทูลอาสาชะลอพระพุทธรไสยาสน์ต่อสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวท้ายสระ ซึ่งขณะนั้นกรมพระราชวังบวรสถานมงคล (ต่อมาคือ สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศ) ในฐานะพระมหาอุปราชได้เข้าเฝ้าอยู่ด้วย ทรงเสนอว่าให้รื้อไปสร้างในที่ใหม่จะเหมาะสมกว่า เมื่อเป็นดังนั้น พระยาราชสงครามมีประสงค์ที่จะให้ทรงถามพระสงฆ์ดูก่อน เมื่อขุมนุมพระสงฆ์แล้ว เหล่าพระสงฆ์ได้มีวิชันนาว่า "อันเป็นองค์พระพุทธรอยู่แล้ว จะรื้อเอาไปก่อใหม่ไม่สมควร"^{๑๑๒} พระยาราชสงครามจึงได้รับพระราชานุญาตให้ชะลอพระพุทธรไสยาสน์ได้ และท่านก็ได้รับประกันด้วยว่าหากชะลอไม่สำเร็จ ก็ขอชดใช้ด้วยชีวิตของตนเอง

การชะลอพระพุทธรไสยาสน์เริ่มต้นในปี พ.ศ. ๒๒๗๐ จนกระทั่งสามารถชะลอไปถึงที่หมายซึ่งห่างไปจากที่เดิมมีระยะทาง ๑๐ เส้น^{๑๑๓} และได้กระทำการต่างๆ จนสำเร็จในพ.ศ. ๒๒๗๕

การชะลอพระพุทธรไสยาสน์ครั้งนี้ได้แสดงให้เห็นถึงเทคนิควิธีสมัยโบราณ ที่สามารถเคลื่อนย้ายวัตถุขนาดใหญ่ จากที่หนึ่งไปสู่อีกที่หนึ่งได้โดยไม่มีอันตรายใดใดเกิดขึ้น ซึ่งการชะลอพระพุทธรูปขนาดใหญ่ได้เคยมีมาแล้วเมื่อ พ.ศ. ๒๑๔๖ ในสมัยสมเด็จพระเจ้าทรงธรรม ดังความว่า "ศักราช ๙๖๕ ปีเถาะศก (พ.ศ. ๒๑๔๖) สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวให้ชักพระมงคลบพิตรอยู่ฝ่ายตะวันตก มาไว้ฝ่ายตะวันตก แล้วให้ก่อพระมณฑปใส่ให้"^{๑๑๔} แต่ดูเหมือนว่าการชะลอพระพุทธรไสยาสน์จะยิ่งใหญ่ และเป็นเกียรติยศยิ่งกว่า ทั้งนี้ได้ปรากฏว่าสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศได้ทรงพระราชนิพนธ์โคลงชะลอพระพุทธรไสยาสน์ไว้ มีจำนวนทั้งสิ้น ๖๙ บท ซึ่งได้รับการยกย่องว่าเป็น

^{๑๑๑} "พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม)," ใน พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม) กับ พระจักรพรรดิพงศ์ (จาด), หน้า ๔๖๒.

^{๑๑๒} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๔๕๑; และดูเปรียบเทียบเนื้อความที่แตกต่างกันเล็กน้อยใน พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับสมเด็จพระพนรัตน์ วัดพระเชตุพน, หน้า ๕๙๗-๖๐๐.

^{๑๑๓} กรมศิลปากร, "โคลงชะลอพระพุทธรไสยาสน์," ใน วรรณกรรมสมัยอยุธยา เล่ม ๓, (กรุงเทพฯ: กองวรรณคดีและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร, ๒๕๓๑), หน้า ๕๖.

^{๑๑๔} "พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม)," ใน พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม) กับ พระจักรพรรดิพงศ์ (จาด), หน้า ๓๓๐.

วรรณคดีชั้นเอกชิ้นหนึ่งในวรรณคดีสมัยอยุธยา^{๑๑๕}

นอกจากนี้ยังทำให้ทราบถึงแนวคิดบางประการเกี่ยวกับพระพุทธรูป ว่าการกระทำใดใดก็ตาม ที่จะทำให้พระพุทธรูปซึ่งได้สร้างเป็นองค์พระและผ่านพิธีพุทธาภิเษกแล้ว เป็นอันตรายนหรือทำให้ผิดรูปไปจากเดิมไม่ว่ากรณีใดก็ดี ย่อมถือว่าเป็นการ “ไม่สมควร” เพราะการกระทำดังกล่าวเป็นการทำร้ายต่อพระพุทธรูป ซึ่งเท่ากับเป็นการทำร้ายพระพุทธเจ้าโดยทางอ้อม แม้ว่าจะมีเหตุผลอันสมควรแก่เหตุก็ตาม ทั้งนี้หมายถึงการกระทำกับองค์พระทั้งหมด ไม่ได้รวมถึงการกระทำบางส่วนต่อองค์พระ อย่างการบูรณะพระพุทธรูปทั่วไป โดยแนวคิดเช่นนี้จะเห็นได้อีก เมื่อพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมีพระราชประสงค์ที่จะนำซากพระศรีสรรเพชญ์มาหล่อหลอมเป็นพระพุทธรูปองค์ใหม่ แต่พระราชกณณะมีสมเด็จพระสังฆราชเป็นประธาน ได้ถวายวิสัยเห็นว่า “ที่จะเอาทองอันเป็นพระพุทธรูปอยู่แล้ว กลับหลอมหล่อใหม่เห็นไม่สมควร”^{๑๑๖}

พระพุทธรูปสำคัญที่กล่าวมาทั้งหมดโดยมากได้เก็บข้อมูลหลักฐานมาจากที่ต่าง ๆ ดังที่ได้แสดงไว้แล้ว แต่อย่างไรก็ตาม ยังมีพระพุทธรูปสำคัญอีกจำนวนหนึ่งที่ไม่สามารถสืบค้นประวัติความเป็นมาได้เท่าที่ควร เพราะบางองค์ปรากฏเพียงพระนามเท่านั้นหรือบางองค์กล่าวเพียงว่าสร้างโดยกษัตริย์พระองค์ใดพระองค์หนึ่ง แต่ทั้งนี้จะต้องนับว่าเป็นพระพุทธรูปสำคัญด้วย เพราะการกล่าวไว้ในพงศาวดาร ก็ย่อมแสดงให้เห็นว่ามีความสำคัญไม่ทางใดก็ทางหนึ่ง จนถึงกับได้รับการบันทึกไว้ในเอกสารของราชสำนัก ซึ่งพระพุทธรูปเหล่านี้ยังคงต้องรอการศึกษาค้นคว้ากันต่อไป

๒.๒.๒ ความเชื่อเรื่องพระพุทธรูปในสมัยกรุงศรีอยุธยา

ความเชื่อเรื่องพระพุทธรูปในสมัยกรุงศรีอยุธยาในที่นี้ โดยมากเป็นความเชื่อที่เก็บความมาจากหลักฐานที่เป็นลายลักษณ์อักษรเป็นสำคัญ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในพงศาวดารอยุธยา ทั้งนี้อาจมีความเชื่อหลายประการที่มีอยู่ในสมัยอยุธยา และที่สืบมาแต่สุโขทัยหรือก่อนหน้านั้น แต่ในที่นี้มีได้กล่าวไว้อย่างครบถ้วน เนื่องจากมีวัตถุประสงค์ที่จะกล่าวถึงแต่ลักษณะเด่นที่เป็นเอกลักษณ์ในสมัยอยุธยาเท่านั้น

^{๑๑๕} กรมศิลปากร, “โคลงชะลอพระพุทธไสยาสน์,” ใน วรรณกรรมสมัยอยุธยา เล่ม ๓, หน้า

๕๒-๖๓.

^{๑๑๖} เจ้าพระยาทิพากรวงศ์ (ข้า บุนนาค), พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๑ พิมพ์ครั้งที่ ๕ (กรุงเทพฯ: องค์การค้ำของคุรุสภา, ๒๕๒๖), หน้า ๑๖๐.

การสร้างพระพุทธรูปฉลองพระองค์

ในสมัยอยุธยา มีความนิยมในการสร้างพระพุทธรูปฉลองพระองค์ขึ้นไว้แทนองค์พระมหากษัตริย์ โดยมากสร้างเป็นพระพุทธรูปทรงเครื่อง หุ้มทองคำ ปางห้ามสมุทร ประดับอัญมณีอันมีค่า แม้ว่าแนวคิดในการสร้างพระพุทธรูปทรงเครื่องจะมาจากมูลเหตุหลายประการ^{๑๑๓} แต่ก็เป็นที่แน่ชัดว่า พระพุทธรูปทรงเครื่องที่สร้างขึ้นโดยมากในสมัยอยุธยาเป็นพระพุทธรูปที่สร้างขึ้นเพื่อเป็นรูปแทนพระพุทธเจ้าตอนที่ทรงแปลงพระองค์เป็นพระเจ้าจักรพรรดิเพื่อทรงมานำวามหาชมพู อันเป็นการผสมผสานคติความเชื่อในพุทธศาสนาหายานเข้ากับลัทธิเทวราชา โดยเกิดเป็นแนวคิดที่เรียกว่าพุทธรราชา^{๑๑๔} ซึ่งทำให้พระมหากษัตริย์สามารถสวมใส่พระองค์เป็นทั้งพระเจ้าจักรพรรดิและพระพุทธเจ้าได้ในคราวเดียวกัน

พระพุทธรูปทรงเครื่องที่เป็นพระพุทธรูปฉลองพระองค์ มีความแตกต่างจากพระพุทธรูปทรงเครื่องทั่วไป คือความสูงขององค์พระจะเท่ากับความสูงของผู้สร้าง หรือผู้ที่ต้องการอุทิศส่วนกุศลให้ คือเป็นพระที่เรียกกันโดยทั่วไปว่า“พระเท่าตัว”นั่นเอง ประเพณีการหล่อพระเท่าตัวนั้น แม้ประชาชนที่มีฐานะก็นิยมสร้างกัน เพียงแต่สร้างเป็นปางอื่นๆ และไม่ได้เป็นพระพุทธรูปปางห้ามสมุทรทรงเครื่องต้นอย่างพระพุทธรูปฉลองพระองค์^{๑๑๕} การหล่อพระพุทธรูปฉลองพระองค์นั้น ในบางครั้งทองคำที่ใช้หล่อก็มีน้ำหนักเท่ากับน้ำหนักของกษัตริย์ที่โปรดฯ ให้สร้างขึ้นด้วย^{๑๑๖} ซึ่งคล้ายกับการสร้างพระพุทธรูปฉลองพระองค์ในชินกาลมาลีปกรณ์ ที่กล่าวว่า พ.ศ. ๒๐๕๔ พระเจ้าติลก-ปนัดดาธิราชโปรดฯ ให้นำทองคำมาซึ่งเท่าน้ำหนักพระวรกาย นำมาสร้างเป็นพระพุทธรูปนั่ง แต่มีความสูงเท่าพระองค์^{๑๑๗}

พระพุทธรูปฉลองพระองค์จะสร้างขึ้นเนื่องในโอกาสที่เสด็จขึ้นครองราชสมบัติ ในพระ

^{๑๑๓} ม.ร.ว.สุริยวุฒิ สุขสวัสดิ์, พระพุทธรูปปฏิมาในพระบรมมหาราชวัง (กรุงเทพฯ: สำนักวาง-เลขาธิการ, ๒๕๓๕), หน้า ๙-๑๐.

^{๑๑๔} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๙.

^{๑๑๕} ม.ร.ว.แสงสุริย์ ลดาวัลย์, “ฉลองพระองค์-พระพุทธรูปปฏิมากร,” สารานุกรมไทย ฉบับราช-บัณฑิตยสถาน ๙ (๒๕๑๒-๒๕๑๓): ๕๗๗๒.

^{๑๑๖} “คำให้การชาวกรุงเก่า,” ใน คำให้การชาวกรุงเก่า คำให้การขุนหลวงหาวัด และพระราช-พงศาวดารกรุงเก่า ฉบับหลวงประเสริฐอักษรนิติ์, หน้า ๒๖๔.

^{๑๑๗} กรมศิลปากร, วรรณกรรมสมัยรัตนโกสินทร์ เล่ม ๔ ชินกาลมาลีปกรณ์, หน้า ๓๗๘-๓๗๙.

ราชพิธีบรมราชาภิเษก^{๑๑๒} เพื่อเป็นการแสดงถึงพระบุญญาธิการ และประกาศพระเกียรติยศในฐานะพระราชาราชราช โดยจะได้ทรงบำเพ็ญพระราชกุศลในพระองค์เมื่อมีพระราชพิธีสำคัญ เมื่อครั้งสมเด็จพระเจ้าเอกทัศขึ้นเสวยราชย์ ก็ได้โปรดฯ ให้หล่อพระพุทธรูปฉลองพระองค์ขึ้นองค์หนึ่ง และได้กล่าวว่าเป็น “ธรรมเนียมกระษัตริย์แต่ก่อนมา”^{๑๑๓} หรือในสมัยของสมเด็จพระเอกาทศรถ ทรงโปรดฯ ให้สร้างถึง ๕ องค์ เป็นพระพุทธรูปบุทอง ๒ องค์ บุนาก ๑ องค์ และบุเงิน ๒ องค์^{๑๑๔} เป็นต้น

อีกคราวหนึ่งได้โปรดฯ ให้หล่อเมื่อจะทรงอุทิศพระราชกุศลถวายพระมหากษัตริย์หรือพระบรมวงศานุวงศ์ชั้นสูงเมื่อเสด็จสวรรคตแล้ว เช่น การสร้างพระพุทธรูปอุทิศแก่พระบรมดิลก ได้ใช้ทองคำหล่อหนัก ๒๗๐ บาท^{๑๑๕} และมีในบางกรณีที่ได้นำสิ่งของเครื่องใช้ของผู้ที่ล่วงลับนำมาสร้างเป็นพระพุทธรูปฉลองพระองค์ “จึงมีพระราชโองการรับสั่งให้เอาพระโกษทองทั้งสอง และเครื่องอุปโภคบริโภคเครื่องทองทั้งปวง และเครื่องประดับประดาทั้งปวงมา จึงเรียกบันดาช่างทั้งปวงเข้ามา แล้วจึงให้หล่อพระพุทธรูปทั้งสององค์ประดับประดาทรงเครื่อง”^{๑๑๖} เป็นต้น

การเสียดายพระพุทธรูป

เมื่อเกิดเหตุการณ์ไม่สงบขึ้นในบ้านเมือง การสร้างเสริมกำลังใจย่อมเป็นสิ่งที่สำคัญ เพราะการขจัดปัญหาต่าง ๆ ย่อมจะต้องมีความพร้อมทั้งกำลังกายและกำลังใจ หากขาดสิ่งหนึ่งสิ่งใดไปแล้ว ก็เป็นการยากที่จะบรรลุวัตถุประสงค์ที่ตั้งใจได้ และวิธีเสริมสร้างกำลังใจที่น่าจะได้ผลดีที่สุดวิธีหนึ่งของคนในสมัยโบราณก็คือความเชื่อในพระพุทธศาสนา

การเสียดายพระพุทธรูปในสมัยอยุธยา นับได้ว่าเป็นวิธีการหนึ่งที่เป็นที่พึงพอใจ ที่มีประสิทธิภาพในการปลุกขวัญกำลังใจ โดยเฉพาะอย่างยิ่งปัญหาทางการเมือง ทั้งนี้อาจเป็นเพราะปัญหาทางการเมืองเป็นปัญหาที่ต้องมีความรอบคอบ ระมัดระวังในการตัดสินใจ เนื่องจากอาจก่อ

^{๑๑๒} “คำให้การชาวกรุงเก่า,” ใน คำให้การชาวกรุงเก่า คำให้การขุนหลวงหาวัด และพระราชพงศาวดารกรุงเก่า ฉบับหลวงประเสริฐอักษรนิติ์, หน้า ๒๖๔.

^{๑๑๓} คำให้การขุนหลวงวัดประดู่ทรงธรรม เอกสารจากหอหลวง, หน้า ๖๕; และดู “คำให้การชาวกรุงเก่า,” ใน คำให้การชาวกรุงเก่า คำให้การขุนหลวงหาวัด และพระราชพงศาวดารกรุงเก่า ฉบับหลวงประเสริฐอักษรนิติ์, หน้า ๑๕๔.

^{๑๑๔} “พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม),” ใน พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม) กับ พระจักรพรรดิพงศ์ (จาด), หน้า ๓๒๔-๓๒๕.

^{๑๑๕} “คำให้การชาวกรุงเก่า,” ใน คำให้การชาวกรุงเก่า คำให้การขุนหลวงหาวัด และพระราชพงศาวดารกรุงเก่า ฉบับหลวงประเสริฐอักษรนิติ์, หน้า ๔๑.

^{๑๑๖} คำให้การขุนหลวงวัดประดู่ทรงธรรม เอกสารจากหอหลวง, หน้า ๕๙.

ให้เกิดอันตรายขึ้นทั้งแก่ชีวิต ทรัพย์สิน และบ้านเมืองได้ ดังเช่น การเสด็จทวยพระพุทธรักษา เมื่อคราวที่เชียงใหม่ขอความช่วยเหลือจากอยุธยาตั้งได้กล่าวไว้ข้างต้นแล้ว ลักษณะดังกล่าวแสดงให้เห็นถึงความไม่แน่ใจของเชียงใหม่ว่าจะแก้ไขปัญหาด้วยวิธีใด จึงได้ให้ทำการเสด็จขึ้นและเมื่อพระพุทธรักษาได้ลำแดง “ปาฏิหาริย์” ปัญหาต่าง ๆ ก็ได้คลี่คลายไปในทางที่ดีขึ้น อย่างน้อยก็ในด้านจิตใจ เพราะขณะนั้นกำลังมีข้าศึกมาล้อมไว้ หรือในกรณีของพระเทียรราชาซึ่งต่อมาก็คือสมเด็จพระมหาจักรพรรดิได้ทรงเสด็จเทียบต่อน้ำพระพุทธรักษาในวัดป่าแก้ว เมื่อทรงตัดสินพระทัยที่จะโค่นบัลลังก์ของขุนรวงศาธิราช ครั้นทรงเสด็จพระบารมีแล้ว เกิดศุภนิมิตว่าจะกระทำการสำเร็จ ก็ทรงมีพระทัยฮึกเหิม และสามารถโค่นขุนรวงศาธิราชได้เป็นผลสำเร็จ^{๑๑๑} เป็นต้น

การสำรอกทองจากพระพุทธรูป

ในพระราชพงศาวดารกรุงเก่า ฉบับหลวงประเสริฐอักษรนิติ์ มีข้อความสั้น ๆ ระบุไว้ว่า “ศักราช ๘๓๕ มะเส็งศก (พ.ศ. ๒๐๑๖) หมื่นนครให้ลอกเอาทองพระเจ้าลงมาหุ้มดาบ”^{๑๑๒} การลอกเอาทองพระพุทธรูปนั้น เข้าใจว่าไม่ใช่ทองสัมฤทธิ์หรือทองคำที่ได้หล่อเป็นพระพุทธรูปแล้ว หากแต่เป็นการสำรอกเอาจากทองคำเปลวมากกว่า ดังเช่นครั้งที่มีการสำรอกเอาทองคำเปลวจากองค์พระพุทธรูปรัตนนายก วัดพนัญเชิง ซึ่งได้ทองคำถึง ๑๑ บาท^{๑๑๓} เป็นต้น การสำรอกทองดังกล่าวเป็นการทำให้องค์พระไม่ถูกทองคำเปลวปิดทับจนดูเสียรูปทรงไปจากเดิม และการนำทองที่ได้ไปหุ้มดาบดังกล่าวในพงศาวดารก็เพื่อเป็นสิริมงคลในการรบ อันจะเป็นการเสริมสร้างกำลังใจได้อีกทางหนึ่ง

พระพุทธรูปในแง่กฎหมายในสมัยอยุธยา

กฎหมายสมัยอยุธยาที่ปรากฏในกฎหมายตราสามดวงได้ระบุถึงความเชื่อในเรื่องพระพุทธรูปไว้จำนวนหนึ่ง ซึ่งสะท้อนให้เห็นถึงความสำคัญของพระพุทธรูปเป็นอย่างมาก เนื่องจากบทลงโทษต่าง ๆ ที่บัญญัติขึ้นโดยพระมหากษัตริย์แห่งกรุงศรีอยุธยานั้น ได้ระบุถึงความผิดที่เกี่ยวข้องกับพระพุทธรูปว่าเป็นความผิดในชั้นร้ายแรง ผู้ละเมิดความผิดนั้นจะได้รับโทษสูงสุดถึงขั้นประหารชีวิต^{๑๑๔}

^{๑๑๒} “พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม),” ใน พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม) กับ พระจักรพรรดิพงศ (จาด), หน้า ๒๖-๒๘.

^{๑๑๓} “พระราชพงศาวดารกรุงเก่า ฉบับหลวงประเสริฐอักษรนิติ์,” ใน คำให้การชาวกรุงเก่า คำให้การขุนหลวงหาวัด และพระราชพงศาวดารกรุงเก่า ฉบับหลวงประเสริฐอักษรนิติ์, หน้า ๔๕๐.

^{๑๑๔} กรมศิลปากร, ประวัติวัดพนัญเชิงวรวิหาร, หน้า ๓๘.

^{๑๑๕} กรมศิลปากร, กฎหมายตราสามดวง, หน้า ๔๔๕-๔๔๖, ๕๒๓-๕๒๔.

การบัญญัติข้อกฎหมายดังกล่าวแสดงให้เห็นว่าความผิดต่าง ๆ ที่ระบุไว้นั้นเป็นสิ่งที่ได้เกิดขึ้นจริงในสังคมอยุธยา เป็นต้นว่ามีการลักพระพุทธรูปเพื่อนำไปขายหรือทำลาย มีการลอกทองที่แผ่หุ้มพระพุทธรูป^{๑๖๑} เป็นต้น และเป็นที่น่าสังเกตว่ากษัตริย์อยุธยาทรงให้ความสำคัญแก่พระพุทธรูปมาก ซึ่งจะเห็นได้จากการที่ได้มีการระบุถึงความผิดที่เกี่ยวกับพระพุทธรูปว่าอยู่ในระดับเดียวกับการก่อกบฏ^{๑๖๒} อีกทั้งยังได้มีกฎหมายที่บัญญัติไว้ว่าหากมีราษฎรมาร้องเรียนว่ามีผู้ทำลายพระพุทธรูป ก็มิให้ตุลาการเรียกเอาค่าฤชาหรือค่าธรรมเนียมในการฟ้องร้องจากราษฎรที่มาร้องเรียน^{๑๖๓}

การให้ความสำคัญกับพระพุทธรูปอย่างมากมายเช่นนี้ นับเป็นการทำนุบำรุงรวมถึงเป็นการปกป้องพระพุทธรูปศาสนาที่พระมหากษัตริย์ควรกระทำ ทั้งนี้ได้ปรากฏว่าผู้ที่ทำลายพระพุทธรูปถูกเรียกว่าเป็นพวกมิชฉาทิฐิ^{๑๖๔} ซึ่งพระองค์จะต้องทรงจัดการกับบุคคลจำพวกนี้อย่างเด็ดขาด และเพื่อไม่ให้เป็นเยี่ยงอย่างแก่คนอื่นด้วย ดังนั้นกฎหมายที่ได้บัญญัติไว้ในสมัยอยุธยาที่เกี่ยวข้องกับพระพุทธรูปจึงมีลักษณะที่เด็ดขาดรุนแรง เนื่องจากรัฐและกษัตริย์ในสมัยอยุธยาเห็นว่าพวกมิชฉาทิฐิไม่อาจอยู่ร่วมกับคนในสังคมที่เป็น "สัมมาทิฐิ" ได้ ดังนั้นพระองค์ในฐานะที่ทรงเป็นผู้ปกป้องพระพุทธรูปศาสนาจึงได้ทรงใช้วิธีกำจัดคนเหล่านี้ให้พ้นไปจากสังคมอย่างถาวร

๒.๓ ความสำคัญของพระพุทธรูปในสมัยสุโขทัยและกรุงศรีอยุธยา

แม้ว่าพระพุทธรูปจะเป็นรูปแทนขององค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ที่พุทธศาสนิกชนผู้มีศรัทธาได้สร้างขึ้นไว้เพื่อสักการบูชา แต่การสร้างพระพุทธรูปขึ้นนั้นก็มิมีเหตุผลหลายประการที่แตกต่างกันออกไป ดังนั้นพระพุทธรูปจึงมีความสำคัญที่แตกต่างกันออกไปด้วย ทั้งนี้จะต้องเข้าใจด้วยว่าพระพุทธรูปบางองค์อาจมีความสำคัญได้หลายประการ ไม่จำเป็นต้องมีความสำคัญด้านใดด้านหนึ่งโดยเฉพาะ ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับปัจจัยต่าง ๆ ที่แวดล้อมอยู่เป็นสำคัญ ความสำคัญของพระพุทธรูปที่สร้างขึ้นในสมัยสุโขทัยและอยุธยาสามารถแบ่งออกได้ดังนี้

^{๑๖๑} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๔๔๕.

^{๑๖๒} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๕๒๓.

^{๑๖๓} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๖๓๔, ๖๖๗.

^{๑๖๔} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๔๓๒, ๔๔๕.

๒.๓.๑ ความสำคัญในฐานะเป็นบ่อเกิดแห่งบุญกุศลที่เนื่องในพุทธศาสนา

ผู้คนในสมัยสุโขทัย และอยุธยาที่มีความนับถือศรัทธาในพระพุทธศาสนาเป็นอย่างมาก ได้มีการสร้างพระพุทธรูปขึ้นไว้เพื่ออุทิศถวายให้เป็นคุณประโยชน์ในพระศาสนา พร้อมกันนั้นก็ตั้งความปรารถนาหรือหวังผลที่จะได้รับจากผลบุญ อันเกิดแต่การสร้างพระพุทธรูปนั้นโดยประการต่าง ๆ เช่น ปรารถนาที่จะได้ไปเกิดในยุคของพระศรีอาริยมตไตรย ซึ่งเป็นความเชื่อที่พบได้มากที่สุด การอุทิศผลบุญนั้นแก่สรรพสัตว์ทั้งหลาย มีญาติพี่น้องของตน เป็นอาทิ เพื่อเป็นการสั่งสมบุญบารมีให้แก่ตนเองในชาติหน้า เพื่อเป็นปัจจัยแก่พระนิพพาน เพื่อเป็นการสืบพระศาสนาให้ครบ ๕,๐๐๐ ปี และเพื่อตั้งความปรารถนาเป็นพระอนาคตพุทธเจ้า เป็นต้น ซึ่งความเชื่อเหล่านี้ได้แสดงให้เห็นอย่างเด่นชัดในจารึกสมัยสุโขทัยดังกล่าวข้างต้นแล้ว และเข้าใจว่าในสมัยอยุธยาก็ยังคงสืบทอดแนวคิดดังกล่าวต่อมา แต่ในที่นี้มีข้อจำกัด กล่าวคือในสมัยอยุธยาได้ใช้หลักฐานจากพงศาวดารเป็นหลัก จึงไม่ปรากฏความเชื่อในด้านนี้มากนัก แต่อย่างไรก็ตาม อาจกล่าวได้ว่าพระพุทธรูปมีความสำคัญที่เป็นบ่อเกิดแห่งบุญกุศลมากที่สุด จึงได้ปรากฏว่ามีการสร้างพระพุทธรูปขึ้นทั่วไปในทุกยุคสมัย ตั้งแต่พระมหากษัตริย์ลงมาถึงประชาชนธรรมดาสามัญ

๒.๓.๒ ความสำคัญในฐานะที่เป็นตัวแทนอำนาจทางการเมือง

แม้ว่าพระพุทธรูปจะเป็นวัตถุที่เกี่ยวข้องกับพุทธศาสนา เพราะถือว่าเป็นรูปแทนของพระพุทธเจ้า แต่ในกระแสแห่งประวัติศาสตร์ที่ผ่านมา ได้บ่งถึงความสำคัญของพระพุทธรูปว่ามีความสัมพันธ์อยู่กับอำนาจในการปกครองของรัฐอย่างใกล้ชิด โดยมากจะเป็นพระพุทธรูปสำคัญที่ประดิษฐานอยู่ตามเมืองใหญ่ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในพระราชวัง อันเป็นที่ประทับของกษัตริย์และพระราชวงศ์ ซึ่งนับได้ว่าเป็นศูนย์กลางของอาณาจักร เป็นที่รวมความศักดิ์สิทธิ์ทั้งของฝ่ายอาณาจักรและศาสนจักร

ภายในพระราชวังย่อมมีความจำเป็นที่จะต้องมีการอาราม เพื่อใช้เป็นสถานที่สำหรับประกอบพิธีบางประการที่เนื่องในองค์พระมหากษัตริย์ หรือเป็นพระราชพิธีที่เกี่ยวข้องกับชาติบ้านเมืองเป็นสำคัญ โดยพระอารามนั้นจะไม่มีพระสงฆ์จำพรรษา ต่อเมื่อจะประกอบพิธีทางศาสนาที่สำคัญจึงจะได้นิมนต์พระสงฆ์เข้ามาทำพิธีในพระราชวัง ดังเช่น วัดมหาธาตุ สุโขทัย วัดพระศรีสรรเพชญ์ อยุธยา และวัดพระศรีรัตนศาสดาราม กรุงเทพฯ เป็นต้น

ในพระราชพิธีที่สำคัญต่าง ๆ กษัตริย์สามารถแสดงพระราชอำนาจของพระองค์ โดยผ่านทางพระพุทธรูปสำคัญซึ่งอยู่ภายในพระอารามนั้น ในขณะที่ประกอบพิธีซึ่งมักจะมีการเปลี่ยนอายุของอำนาจศักดิ์สิทธิ์ที่เหนือธรรมชาติ อันจะบังเกิดผลให้สามารถควบคุมกาย วาจา และใจของผู้ที่

ร่วมอยู่ในพิธีได้ตามต้องการ ในขณะที่อยู่ต่อหน้าพระพุทธรูปที่สำคัญที่สุดของบ้านเมือง อาจกล่าวได้ว่า ขณะนั้นทั้งอำนาจขององค์พระมหากษัตริย์และพระพุทธรูปต่างสอดประสานสัมพันธ์เป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน แยกกันไม่ออก พระพุทธรูปดังกล่าวมักจะมีค่าสำคัญที่สุด เป็นพระพุทธรูปประจำราชธานี ดังเช่น พระพุทธรูปทองของสุโขทัย และพระศรีสรรเพชญ์ของอยุธยา

ด้วยความสำคัญที่เป็นสัญลักษณ์ทางการเมืองนี้เอง ที่ทำให้พระพุทธรูปทองได้ถูกพอกปูนทับไว้ เพื่อหลีกเลี่ยงอันตรายที่อาจจะเกิดขึ้น หากสุโขทัยต้องตกไปอยู่ภายใต้อำนาจของอยุธยา และเมื่อสุโขทัยได้สูญเสียเอกราชให้กับอยุธยา มีหลักฐานระบุไว้ว่าพระพุทธรูปชินราชหลังน้ำพระเนตรออกมาเป็นโลหิต ซึ่งก็สามารถตีความได้ว่า พระพุทธรูปชินราชเป็นตัวแทนของอำนาจรัฐสุโขทัยที่มีความไม่พอใจและเศร้าโศกเสียใจ ที่อาณาจักรสุโขทัยจะถึงกาลล่มสลาย แม้ว่าองค์พระจะไม่ได้ถูกเชิญไปยังอยุธยาก็ตาม แต่ก็ถือได้ว่าทั้งพระพุทธรูปชินราชและเมืองพิษณุโลกล้วนแล้วแต่เป็นของอยุธยานั่นเอง ในกรณีของพระศรีสรรเพชญ์ เมื่อพม่าไม่มีทางเลือก จึงจำเป็นต้องทำลายทิ้ง ทิ้ง ๆ ที่สิ่งที่ทำลาย คือพระพุทธรูปที่ชาวพม่าเองก็ให้ความเคารพนับถืออย่างมากเช่นเดียวกัน แต่เพราะความสำคัญของพระศรีสรรเพชญ์ที่เป็นหลักเป็นศรีของกรุงศรีอยุธยา ความสำคัญในเชิงการเมืองจึงมีมากกว่าความสำคัญในทางศาสนา และปัจจุบันเองที่เป็นตัวเร่งเร้าให้กองทัพพม่าไม่รีรอที่จะทำลายพระศรีสรรเพชญ์และพระพุทธรูปสำคัญอื่น ๆ ที่มีอยู่ในอยุธยา เพื่อจะได้บรรลุวัตถุประสงค์ที่ได้วางไว้ คือทำลายอยุธยาทั้งทางวัตถุและจิตใจ เพื่อไม่ให้กลับฟื้นคืนมีความเจริญรุ่งเรืองได้ดังเก่า ซึ่งลักษณะทางความคิดเช่นนี้ แม้ในสมัยรัตนโกสินทร์ ก็อาจมีปรากฏให้เห็นได้ ดังเช่นสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อครั้งปราบเจ้าอนุเวียงจันทน์ โดยประวัติศาสตร์ลาวได้บันทึกไว้ว่า

กองทัพไทยตีได้นครเวียงจันทน์ครั้งที่ ๒ ในรัชกาลของพระเจ้าอนุ
 นี้ พระเจ้าแผ่นดินไทยองค์ที่ ๓ (พระนั่งเกล้า) ได้สั่งให้ทำลายนครเวียง-
 จันทน์หมด โดยให้รื้อทำลายกำแพงเมือง ตัดต้นไม้ลงให้หมดไม่ผิดกับการ
 ทำไร่ แล้วเอาไฟเผา นครเวียงจันทน์ถูกไฟเผาเป็นถ้ำถ่าน พระพุทธรูป
 หลายร้อยหลายพันองค์ถูกไฟเผาจนละลายกองระเนระนาดอยู่ตามวัดต่าง
 ๆ วัดในนครเวียงจันทน์เหลือเพียงวัดเดียวที่ไม่ถูกไฟไหม้ คือวัดศรีสะเกษ
 การที่พระเจ้าแผ่นดินไทยสั่งให้ทำลายเวียงจันทน์ให้สิ้นซาก ก็เพื่อมิให้เวียง
 จันทน์กลับคืนเป็นเมืองได้อีก แล้วให้ล้มเลิกอาณาจักรล้านช้างเวียงจันทน์
 เสีย มิให้มีเมือง และเจ้าครองเมืองอีกต่อไป ราชวงศ์ล้านช้างเวียงจันทน์จึง

สิ้นสุดลงเพียงเท่านั้น นครเวียงจันทน์ที่สวยงามอุดมสมบูรณ์จึงเป็นเมืองร้าง
ตั้งแต่ปี พ.ศ. ๒๓๗๑ (ค.ศ. ๑๘๒๘) นั้นมา^{๑๒๕}

นอกจากนี้ยังมีแนวคิดที่คล้ายคลึงกับเรื่องดังกล่าวข้างต้น กล่าวคือ เมื่อพระพุทธรูป
สำคัญบางองค์ เป็นส่วนหนึ่งหรือเป็นอันหนึ่งอันเดียวกับอำนาจของรัฐและกษัตริย์ ด้วยเหตุดังนั้น
จึงเป็นหน้าที่ของกษัตริย์หรือผู้ปกครอง ที่จะต้องรักษาพระพุทธรูปไว้ไม่ให้เกิดอันตรายได้ เพราะ
การสูญเสียพระพุทธรูปสำคัญให้แก่เมืองอื่นนั้น ย่อมเท่ากับเป็นการสูญเสียอำนาจในทางการเมือง
ในทำนองเดียวกัน ฝ่ายที่ได้พระพุทธรูปไปครอบครองนั้น นอกจากจะได้แสดงถึงพระ-
บารมีในการแย่งชิงพระพุทธรูปมาได้แล้ว ก็ยังเป็นการทำให้ฐานะของพระองค์สูงส่งยิ่งขึ้น เพราะ
ว่าทรงมีพระปรีชาสามารถในการเชิญพระพุทธรูปสำคัญ ให้มาประดิษฐานในพระราชวังของพระ-
องค์ได้ ซึ่งเป็นการรวมพลังอำนาจทางการเมือง และความศักดิ์สิทธิ์อันเกิดจากพระพุทธรูปเข้ามา
รวมไว้ในที่เดียวกัน เพราะฉะนั้นหากกษัตริย์พระองค์ใดสามารถรวบรวมพระพุทธรูปสำคัญได้มาก
ก็ยิ่งจะเป็นการเพิ่มพูนพระเกียรติยศมากขึ้นไปด้วย และหากได้พระพุทธรูปที่มีความสำคัญมาก ก็
ยิ่งจะปรากฏพระเกียรติยศมากขึ้นเป็นเงาตามตัว ดังจะเห็นไม่ยากว่าในประวัติศาสตร์มีพระพุท-
ธูปบางองค์ได้ถูกเชิญผ่านไปตามเมืองสำคัญต่าง ๆ มากมาย เช่น พระพุทธสิหิงค์ ซึ่งตามประวัติ
กล่าวว่าเป็นพระพุทธรูปที่สร้างในลังกา ต่อมาจึงได้ไปถึงนครศรีธรรมราช และด้วยอำนาจบารมี
ของกษัตริย์สุโขทัย จึงทำให้พระพุทธสิหิงค์ถูกเชิญไปยังสุโขทัย ซึ่งพระโพธิ์รังสีผู้แต่งสังขนิทาน
ได้พรรณนาถึงอำนาจทางการเมืองของกษัตริย์สุโขทัยไว้ว่า

พระร่วงองค์ประเสริฐนั้น ทรงเป็นผู้ฉลาดในสนามรบ มีพระกำลัง
มาก มีกำลังทหารมาก มีกำลังทรัพย์สมบัติมาก มีกำลังอำมาตย์ซึ่งเป็นผู้ดี
ตระกุลสูง และมีกำลังสติปัญญามาก เพราะฉะนั้น พระองค์จึงมีพระนาม
ว่า พระร่วงองค์ประเสริฐ

^{๑๒๕} มหาสิลา วีระวงส์, ประวัติศาสตร์ลาว, พิมพ์ครั้งที่ ๓ แปลโดย สมหมาย เปรมจิตต์ (กรุง-
เทพฯ: สำนักพิมพ์มติชน, ๒๕๔๐), หน้า ๑๗๓-๑๗๔; ดูเพิ่มเติมใน วอลเตอร์ เอฟ. เวลลา, แผ่นดินพระนั่ง-
เกล้าฯ, แปลโดย นิจ ทองโสภิต พิมพ์ครั้งที่ ๒ รัฐบาลในพระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช จัด
พิมพ์ทุกเกล้าฯ ถวายสนองพระมหากรุณาธิคุณ ในพระราชพิธีบำเพ็ญพระราชกุศลทักษิณานุปทาน ในมหา
มงคลเฉลิมพระเกียรติวันพระบรมราชสมภพครบ ๒๐๐ ปี พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว วันอังคารที่ ๓๑
มีนาคม พุทธศักราช ๒๕๓๐ (กรุงเทพฯ: กองวรรณคดีและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร, ๒๕๓๐), หน้า ๑๕๕-
๑๖๐.

พระองค์เป็นพระราชอาชิต้องค์กล้าเป็นเอก ไม่มีแผ่นดินใดจะ
เทียม มีอาณาเขตตามลำแม่น้ำคง เรียงลำดับไปทางเหนือจนถึงแม่น้ำน่าน
เป็นที่สุด และทางใต้อยุธยาลงไปถึงนครศรีธรรมราชบุรี ประชาชนสุขุทัย
อยู่เย็นเป็นสุข มั่งคั่งด้วยสมบัติทั้งปวง

พระองค์มีพระนามอีกว่า พระร่วงนักรบ มีพระปรีชาฉลาด ทรง
ชนะอริราชศัตรู แวดล้อมไปด้วยราชตระกูลทั้งหลาย...^{๑๖๖}

จะเห็นได้ว่าการได้พระพุทธรูปสิงห์มาจากเมืองนครศรีธรรมราชของกษัตริย์สุโขทัย มีความสัมพันธ์อยู่กับอำนาจทางการเมืองที่เหนือกว่าของสุโขทัยไม่มากนัก และเมื่อสุโขทัยอ่อนแอลง กษัตริย์อยุธยาก็ได้แสดงถึงพระบารมีให้เป็นที่ประจักษ์ จึงได้ “ไปบังคับเอาลงมาจากเมืองสุโขทัย”^{๑๖๗} พระพุทธรูปสิงห์ได้ประดิษฐานตามเมืองใหญ่อีกหลายเมือง จนท้ายที่สุดได้มาประดิษฐานอยู่ในพระที่นั่งพุทไธสวรรย์จนถึงปัจจุบัน รูปแบบของแนวคิดนี้ยังสามารถเห็นได้จากพระพุทธรูปสำคัญองค์อื่น ๆ อีก มีพระพุทธรูปมหามณีรัตนปฏิมากร(พระแก้วมรกต) เป็นต้น

นอกจากการได้พระพุทธรูปสำคัญที่มีตำนานความศักดิ์สิทธิ์มาจากต่างเมืองแล้ว การสร้างพระพุทธรูปขึ้น เพื่อเป็นการส่งเสริมพระพุทธศาสนาเป็นประเพณีนิยมของพระมหากษัตริย์ที่สืบทอดมาแต่โบราณ ดังเช่นการสร้างพระพุทธรูปฉลองพระองค์ ทรงเครื่องอย่างจักรพรรดิราช เมื่อเสด็จขึ้นครองราชสมบัติ ก็เป็นการประกาศว่าทรงมีฐานะเทียบเท่าพระจักรพรรดิราช จึงทรงมีความชอบธรรมทางการเมืองในการปกครองอาณาประชาราษฎร์ และยังเป็น การส่งเสริมสถานะขององค์พระมหากษัตริย์ให้สูงส่งยิ่งขึ้น เทียบได้กับพระพุทธเจ้าหรือพระโพธิสัตว์ ตลอดจนแม้การซ่อมแซมพระพุทธรูปที่ปรักหักพัง หรือการทำให้พระพุทธรูปพ้นจากอันตรายต่าง ๆ ก็นับเป็นสิ่งที่ทรงให้ความเอาพระทัยใส่ เพราะเป็นหน้าที่ที่จะทรงให้ความคุ้มครองป้องกันแก่พระศาสนา อีกทั้งยังเป็นการเฉลิมพระเกียรติยศในพระองค์ด้วย ดังเช่น การชะลอพระพุทธรูปไสยาสน์ วัดป่าโมก ในสมัยสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวท้ายสระ พระยาราชสงครามได้ทูลอาสาที่จะชะลอองค์พระ แต่ก็เป็นที่เกรงกันว่าจะทำไม่สำเร็จ ซึ่งจะทำให้เสื่อมเสียพระเกียรติยศได้ จึงปรากฏว่าพระยาราชสงครามได้ทูลว่าหากกระทำไม่สำเร็จ จะขอใช้ชีวิตตนเองเป็นการไถ่โทษ แต่เมื่อการชะลอพระพุทธรูปไสยาสน์

^{๑๖๖} พระโพธิ์รังสี, “นิทานพระพุทธรูปสิงห์,” แปลโดย แสง มนวิฑูร ใน พระพุทธรูปสิงห์ “จริง” ทุกองค์ไม่มี “ปลอม” แต่ไม่ได้มาจากลังกา, หน้า ๕๔-๕๙.

^{๑๖๗} สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, เรื่องโบราณคดี จากลายพระหัตถ์สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ กับของศาสตราจารย์ หลวงบริบาลบุรีภัณฑ์ คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร (พระนคร: ศิลปบรรณาคาร, ๒๕๐๓), หน้า ๖๙.

ดำเนินไปด้วยความเรียบร้อย พระเกียรติยศก็เพิ่มพูนปรากฏแผ่ไพศาล ดังที่มีการแต่งโคลงชะลอพระพุทธรูปไสยาสน์เป็นเครื่องยืนยันไว้แล้ว

พระพุทธรูปที่สร้างขึ้นโดยพระมหากษัตริย์หรือชนชั้นสูง มักจะสร้างจากวัสดุอันมีค่า เช่น ทองคำ และนอกจากนี้ยังมีการประดับตกแต่งด้วยอัญมณีอย่างวิจิตรพิสดาร อันเป็นภาพสะท้อนถึงความมั่งคั่ง เจริญรุ่งเรือง และความอุดมสมบูรณ์ของทรัพยากรต่าง ๆ ที่มีอยู่ในพระนคร เป็นการแสดงถึงพระเกียรติยศที่จะปรากฏไปยังนานาประเทศ เพราะพระพุทธรูปนับถือกันว่าเป็นศรีแห่งพระนคร ย่อมเป็นสิ่งที่เชิดหน้าชูตาให้แก่องค์พระมหากษัตริย์และประเทศชาติ เป็นสิ่งที่เฉลิมพระเกียรติยศ ซึ่งนอกเหนือไปจากปราสาทราชวังอันวิจิตรงดงาม ดังมีหลักฐานปรากฏว่า แม้กระทั่งชาวต่างชาติที่ไม่ได้นับถือพุทธศาสนา เมื่อได้เห็นพระพุทธรูปที่ทำด้วยทองคำหรือประดับด้วยอัญมณีอย่างงดงาม ก็ยังกล่าวขวัญถึง ดังเช่นกรณีของบาทหลวง เดอ ชัวรียี่ ที่มีโอกาสได้เข้าไปชมพระพุทธรูปสำคัญ ภายในวัดพระศรีสรรเพชญ์ เป็นต้น

๒.๓.๓ ความสำคัญในฐานะที่เป็นที่พึ่งทางจิตใจ

อาจกล่าวได้ว่าพระพุทธศาสนาเป็นที่พึ่งทางจิตใจในด้านต่างๆ ให้กับคนไทยมาทุกยุคสมัยแม้จนกระทั่งถึงปัจจุบัน เนื่องจากไม่มีสิ่งใดที่จะสร้างเสริมกำลังใจ ได้ดีไปกว่าพระศาสนาซึ่งมีพระรัตนตรัยเป็นแก่นสารสำคัญ พระพุทธรูปซึ่งเป็นหนึ่งในพระรัตนตรัย จึงได้มีบทบาทสำคัญในการเป็นที่พึ่งทางจิตใจที่สำคัญ มีการเช่นสรวงบูชา บนบานศาลกล่าว เป็นต้น ดังเช่น เมื่อครั้งพระเพ็ญราชาเสด็จเยือนต่อหน้าพระพุทธรูปเพื่อทำให้เกิดกำลังใจพระทัยฮึกเหิม ในการต่อสู้กับขุนรวงศาธิราช การเสด็จทวยพระพุทธสิหิงค์ของชาวเชียงใหม่ในสมัยสมเด็จพระนารายณ์ก็อาจกล่าวได้ว่าเป็นการหาทางออกวิธีหนึ่ง ที่จะทำให้ผู้ปกครองเมืองขณะนั้นเกิดความสบายใจ เมื่อจะต้องขอความช่วยเหลือจากอยุธยา หรือการสักรอกทองจากพระพุทธรูปเพื่อนำมาหุ้มดาบ ก็เป็นการเสริมสร้างกำลังใจในการรบ เพราะทองที่หุ้มนั้นมาจากพระพุทธรูป ซึ่งอาจดลบันดาลให้เกิดความเชื่อมั่นในตนเอง จนสามารถทำให้ได้รับชัยชนะในที่สุด

นอกจากนี้ยังมีพิธีบางพิธีที่ประกอบขึ้นเพื่อความสวัสดิมงคล และความอุดมสมบูรณ์ของบ้านเมือง โดยมีการเชิญพระพุทธรูปสำคัญมาเป็นประธาน เช่น พิธีขอฝนหรือพระราชพิธีพิรุณศาสตร์ มีการเชิญพระพุทธรูปสิหิงค์และพระคันธารราษฎร์ออกประดิษฐานในพิธี มีวัตถุประสงค์เพื่อให้ฝนตกต้องตามฤดูกาล หรือเพื่อให้ผลผลิตทางการเกษตรมีความอุดมสมบูรณ์ เป็นต้น

๒.๓.๔ ความสำคัญในฐานะที่บอกถึงเหตุการณ์ล่วงหน้า

ความสำคัญในลักษณะนี้มีปรากฏให้เห็นตัวอย่างไม่มากนัก กล่าวคือเป็นการบอกถึงสถานการณ์ที่จะเกิดขึ้นในอนาคต โดยมีพระพุทธรูปเป็นบทบาทสำคัญในการสื่อถึงสิ่งที่จะเกิดขึ้นในลำดับต่อไป โดยบางครั้งผู้บันทึกเหตุการณ์อาจต้องการเน้นถึงความสำคัญของเหตุการณ์มากกว่า โดยที่บางครั้งพระพุทธรูปอาจไม่ได้มีความเกี่ยวข้องกับเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นเลยก็เป็นได้ ดังเช่นกลางร้ายที่เกิดขึ้นแก่พระพุทธรูปสำคัญก่อนเสียกรุงครั้งที่ ๒ เมื่อ พ.ศ. ๒๓๑๐ โดยละเอียดที่จะกล่าวถึงพระศรีสรรเพชญ์ซึ่งมีความสำคัญมากที่สุดไป แม้แต่เรื่องพระพุทธรูปชินราชหลังน้ำพระเนตรออกมาเป็นโลหิตก็อาจกล่าวได้ว่า เป็นการบอกล่วงหน้าว่า ในไม่ช้าสุโขทัยจะถูกผนวกเข้าเป็นส่วนหนึ่งของอยุธยา หรือเมื่อครั้งมีการเสียดายพระพุทธรูปหินศิลาที่เชียงใหม่ ก็อาจเป็นการบอกให้ทราบล่วงหน้าได้เช่นกันว่า ต่อไปพระพุทธรูปหินศิลาจะได้อาศัยอยู่ที่อยุธยา ซึ่งกำลังมีอำนาจมากในขณะนั้น

ดังจะเห็นแล้วว่าพระพุทธรูปซึ่งเป็นรูปแทนของพระพุทธเจ้า และเป็นสิ่งทีเนื่องในพระพุทธศาสนา ได้ค่อย ๆ ผ่านพัฒนาการอันยาวนานมาเป็นลำดับ จนกระทั่งได้มีบทบาทที่สำคัญอันหลากหลาย ซึ่งไม่ได้จำกัดอยู่ในเฉพาะแวดวงของพระพุทธศาสนาเท่านั้น แต่ในบางกรณีกลับมีความผูกพันอยู่กับสังคมและการเมืองอย่างลึกซึ้ง ดังที่ได้แสดงไว้ข้างต้นแล้ว